

יחסי גומלין שבטיים

על הזיקה ההדדית בין שבטי יששכר וזבולון* – לאור המדרש

מבוא

דרך התהוותה של חברה – מן הפרט אל הכלל. התגבשות המסגרות הקטנות לגדולות יותר הוא ענין לתהליך ממושך וארוך, המשתנה מחברה לחברה וממקום למקום, וכך גם תוצאותיה. התגבשות שכזו שתי אפשרויות בפניה: אם ביטול מוחלט של המסגרות הקטנות והטמעתן בגדולה, ואם שימורן והכללתן כפרטים בתוכה. אחד מן הגורמים הראשונים במעלה המביא להתגבשות ואיחוד הוא זיקה הדדית וקשרי שיתוף פעולה. ואולם לא בכל מקום שישנה זיקה וישנם קשרים פירושו של דבר גיבוש ואיחוד. פעמים שהזיקה ההדדית מתפרסת על פני תחומי חיים כה רבים, חשובים ומשמעותיים לאותה חברה, עד שעלולים להטשטש מבהינות מסוימות הגבולות המפרידים בין שני הגורמים העצמאיים כשלעצמם.

כך קרה להם לשני השבטים, נשואי החיבור דלהלן, יששכר וזבולון. על סמך תאורי מקרא במקומות שונים¹, נטו חוקרי מקרא אחדים לראות ביששכר וזבולון (לכחפ"ח בתקופה ראשונית) לא שני שבטים לכל דבר כי אם אם מעין שתי משפחות משבט² אחד. "גראים הדברים שבתחילה היו בני יששכר ובני זבולון מאוחדים איחוד אמיץ יותר מיתר השבטים ביניהם לבין עצמם, והתיישבו יחד בנחלת יששכר... יש להניח, שלאחר השתתפותם הגדולה של משפחות זבולון בנצחון זה – נצחון ברק על סיסרא – נפרדו מעל יששכר ותפשו לעצמם נחלה מיוחדת"³. "אם נקבל את הסברא שמוצאו של זבולון הוא ממשפחות

1. אנציקלופדיה מקראית, כרך ג' טורים 1-950: "... בתיאור גבולם הצפוני של בני יוסף נאמר: ובאשר יפגוען מצפון וביששכר ממזרח (יהושע י"ז, י') ואילו בנחלת זבולון שבאמצע, והיא שגבלה למעשה בנחלת מנשה, אינה נזכרת בכלל. הד קלוש של איחוד הדוק זה עודו נשמע בראשית ימי המלוכה בברכת משה, שנתייחדה בה ברכה לזבולון ובתוכה נכלל גם יששכר; ואילו ליששכר לא נאמרה ברכה נפרדת כל שאר שבטים. ושוב בחלוקה לצביביות (המסורה לנו בימי שלמה והשייכת ככל הנראה לימי דוד) נזכרו בצפון נציביות אשר, נפתלי ויששכר, ואילו זבולון נמחה וחלק נחלתו שבעמק יזרעאל (ומדרומו?) נכלל בנציביות מגידו, וזה שבהר חולק ככל הנראה בין יששכר ואשר". הרי ג' סמוכין להנחה זו.

2. על המושגים משפחה – בית אב – שבט ומטה (מבחינה הסטוריוגרפית), על התהוותם ועל יחסי החסיבות השונות זו לזו וכן לחסיבות מקיפות יותר (קרי מלוכה), ראה "ההסטוריה של עם ישראל – השופטים" בעריכת בנימין מזר, "עם עובד" תשמ"ב, פרק ט'. ע"ר אנציקלופדיה מקראית כרך ז' טורים 7-494.

3. אנציקלופדיה מקראית, כרך ג' שם.

*הערה: להלן במאמר זבולון מלא, כנהוג, אף כשהכתיב המקראי-דרשני חסר.

יששכר, יש לשער שרק זמן קצר לפני הקרב הזה התחילה פרישתן של אותן משפחות נכבדות משבט יששכר, שנתבדלו לשבט מיוחד⁴. "ואולי היו שני שבטים אלו גם קשורים זה לזה בברית הדדית... וכך נהגו כאילו שבט אחד היו"⁵. אף פרשני מקרא מסורתיים נטו במקומות מסויימים לראותם באור מאחד⁶.

ברם דעת חז"ל אינה כזו. מראשית התהוות י"ב שבטי ישראל ראו חכמינו ביששכר וזבולון שני שבטים לכל דבר: למנין, לנשיא, לדגל, לנחלה וכדו'. ועם זאת, חז"ל גם הם כבר הבחינו בקשרים הייחודיים שנקמו בין השבטים, קשרים שחרגו הרבה מעבר למצוי ומקובל בין שאר השבטים; מה שהביאם לראות ביחסי קשרים אלה – "שותפות". להלן נעמוד על התחומים אשר – לדעת חז"ל – קישרו ושיתפו שני השבטים זה עם זה, מתוך חקירה כפולה ומשולשת: מחד גיסא נעסוק בחקר אופיו האישי ועיסוקו העיקרי של כל אחד מן השבטים לעצמו, ומאידך גיסא נברר צדדי השיתוף ביניהם, ומה נתנו וקיבלו זה לזה וזה מזה. כמו-כן צריך יהיה להבהיר את מהות הרווח שהתקבל⁷ כתוצאה מהשותפות, רווח אשר לא היה נוצר מבלעדיה, ובכך תובן המגמה אותה חזו בעיני רוחם יוצרי השותפות בבואם לכרות ברית זו. ומכיון שלכאורה מחוסרת כל הגיון אנושי היא הנחה מעין זו על דבר ברית כל-שבטית מעין זו, נצטרך להתמודד עם "הנחת השותפות", ולבארה באור אמיתי וריאלי, על סמך מקורות חז"ל עצמם.

רמזים מוקדמים לשותפות

לדעת חז"ל הסכם היה בין שני השבטים, יששכר וזבולון: "שזבולון עוסק בפרקמטיא ויששכר עוסק בתורה, עשו שותפות ביניהם שיהא פרקמטיא של זבולון ליששכר"⁸. היינו יששכר "בטלן" היה – במובן החז"לי של המילה⁹ – ועסוק היה אך ורק בלימודה של תורה; ולעומת זאת זבולון הסוחר פירבסו,

4. שם, כרך ב' טור 898. וראה עוד "ההיסטוריה של עם ישראל – השופטים" הנ"ל, עמ' 54. (עור' "תרכיץ" ת"ש, שנה י"א, עמ' 17 הערה 2).

5. משה דוד קאסוטו "מחקרים במקרא ובמזרח הקדמון", הוצ' מאגנס י"ם תשל"ט, כרך ב' עמ' 23; ועוד שם: "קרוב לודאי שהיו נציגיהם מתייצבים יחד לפני ארון הברית ויחד נתברכו בשירת הכהנים. ברכה אחת היתה נאמרת לשני השבטים האלה, אף על פי שיש בה רמזים לשינוי נטיותיהם ועיסוקיהם...".

6. כגון רש"י – דברים ל"ג י"ט – המפרש "כי שפע ימים יינקו – יששכר וזבולון, ויהא להם פנאי לעסוק בתורה", כלומר שני התחומים – מסחר ותורה – שייכים לשניהם. גם בהמשך דבריו נוקט רש"י לשון רבים, ומקדים ומאחר יששכר לזבולון וזבולון ליששכר כמה פעמים. ראיה נוספת לדעת רש"י בנדון, ניתן להביא מפירושו לפסוק י"ח – שם – אלו חמשה שבטים שברך באחרונה, זבולון גד דן נפתלי ואשר כפל שמותיהם וכו'" וכלל לא ציין יששכר – הכלול לגמרי בברכת זבולון. וכן משמע מדיוקו של בעל הסורים – במדבר ב' ז' – ממה שנאמר "מטה זבולון" בלא וי"ו (ומטה זבולון, כשאר שבטים): "...לכן חשוב הכל כמטה אחד וכאילו אמר יששכר מטה זבולון!" (וראה עוד מדרש במדבר י"ג י"ז, שם איחודם לכמה עניינים).

7. הן לפרט – כל אחד משני השבטים – והן לכלל – הציבור הישראלי כולו –.

8. תנחומא (ישן) ויחי, י"א.

9. ראה משנה מגילה א' ז', ובמפרשים שם. (ור' מ.ד. קאסוטו הנ"ל שם: "... נצטרך להניח שיששכר – מטבעו לא היה פעיל").

כילכלו, והמציא לו לחם חוקו. תפיסה זו הביעו חז"ל במקומות הרבה¹⁰.
 ברם חז"ל הגדילו לעשות "בחושפם" שותפות זו מראשיתה, בראותם אותה טמונה – ולו בכח – כבר משעת לידת שני אבות השבטים-האחים, יששכר וזבולון בני יעקב. כך דרשו חז"ל במדרש "לקח טוב"¹¹: "א"ר לוי, בוא וראה מה יפה היתה ערבותן של דודאים שהעמידו על ידן שני שבטים גדולים בישראל יששכר וזבולון, יששכר¹² יושב ועוסק בתורה, זבולון¹² יוצא בשיירה ומפרש בימים ובא ונותן בתוך פיו של יששכר". כלומר כבר בגורם ובסיבה המביאים ללידתם – קרי הדודאים¹³ – רואים חז"ל פתח ורמז לשותפותם העתידית.

מכיון שכך, וכבר בני יעקב קשורים הם בשותפות זו, סבורים חז"ל לראות השתקפות הנושא בברכת יעקב וצוואתו לבניו. לא בכדי התברך דוקא זבולון בחוף ימים^{13*}; דוקא השותפות העתידית עם יששכר הזקיקתו לברכה שכזו. "זבולון לחוף ימים ישכון – בסחורתו, ויששכר בתורתו, זה עם זה שותפין בעולם הזה ובעולם הבא"¹⁴. כלומר, ברכתו האישית-כללית של זבולון ושבטו מכוונת היא לנחלתם ועיסוקם שעוד נכוננו להם, וטומנים גם הם בחובם שותפות שבטית זו: זה בסחורתו וזה בתורתו¹⁵.

10. כמבואר וכניסמן להלן בפרוטרוט.
11. מדרש לקח טוב, מהדורת ש. באבער, ווילנא תרמ"ד, בראשית ל' ט"ז (עמוד 152) וראה מדרש בראשית רבא מהדורת תיאודור-אלבק (להלן כ"ר ת"א) פרשה ע"ב ט"ז (עמ' 841), שיר השירים רבא ד' י"ד (מהדורת ש. דונסקי, דביר תש"ם – י"ח), ויקרא רבא מהדורת מרדכי מרגליות (להלן ויק"ר) כ"ה ב', מדרש הגדול מהדורת מרדכי מרגליות ויצא ל' י"ח (עמ' תקל"א). עיר תורה שלמה חלק ה' ויצא ל' ס"ב.
12. סתם "יששכר" וסתם "זבולון" והכוונה לא לאישים עצמם בני יעקב ולא – כי אם לשבטים המכונים כך וקרויים על שמם כמפורש במדרש זה ושכמותו – המנויים לעיל הערה 11 – ומכאן למדרשים כולם שאינם עוסקים באישים עצמם כי אם בשבטים, ולדורות.
13. ראה בראשית ל' י"ד – כ"א.
- 13*. שם מ"ט י"ג.
14. ב"ר ת"א הנ"ל, פרשה צ"ז (שיטה חדשה) י"ג, עמ' 1220.
 ובמדרש "לקח טוב" הנזכר – ויחי מ"ט י"ג, עמ' קי"ט – פירשו המקרא "זבולון לחוף ימים ישכון – שיהא תגר ויורד בספינות ומביא סחורה, לפי שהיה מביא ונותן לתוך פיו של יששכר שהיה עוסק בתורה וכו'"; וכן גם דרשו לאותו ענין שם העיר "צידון" – ראה להלן הערה 23.
15. נראה שנחלת זבולון – חוף ימים – והפלטתו בספינות לפרנסתו ופרנסת שותפו נרמזו גם בדרשת חז"ל (תנחומא, ישן, ראה – י"ח) "עשר תעשר – עשר בשביל שתתעשר, עשר בשביל שלא תתחסר. רמו למפרישי ימים להפריש אחד מעשרה ללומדי תורה". ודאי לא בכדי נקטו חז"ל דוקא דוגמא זו של "מפרש בימים" – התואמת לזבולון – בהקשר זה של תמיכה ב"לומדי תורה" – יששכר. (וראה מ"ש רבינו בחיי בראשית מ"ט י"ג, מהדורת שעוועל כרך ראשון שפ"ו-ז: "וטעם לחוף ימים ישכון, על חוף ימים תהא ארצו ושם יהיה מצוי תדיר, שהרי הוא עוסק בפרקמטיא וממציא מזון לשבט יששכר העוסקין בתורה וכו'").

גם את צידו השני של המטבע, צד שותפות יששכר, מוצאים חז"ל רמוז בברכת יעקב. ושוב, לא בכדי נמשל יששכר דוקא ל"חמור גרם"¹⁶. דוקא מתוך זבולון "הרחיב ידיו לפזר ממונו ליששכר כדי שלא יצטרך שבט יששכר לפרנסה ולא יתבטלו מלעסוק בתורה"¹⁷, זה מה שאיפשר ליששכר להשתקע השתקעות רוחנית מוחלטת¹⁸ בעולמה של תורה. "יששכר חמור גרם – יששכר רובץ על תורתו ואינו עוסק בפרקמטיא"¹⁹ בסיועו של זבולון, "שלולי זבולון לא היה יששכר יכול לעסוק בתורה, שהוא היה מאכילו ונותן לתוך פיו"²⁰. כלומר המשלתו של יששכר ל"חמור גרם" מתפרשת לחז"ל כתוצאה של השותפות המאפשרת לו "רביצה תורנית", ש"אם אין קמח אין תורה"²¹; ונמצאת חכמת יששכר ביוזנה מעסקי זבולון.

קיצורו של דבר, לדעת חז"ל כבר מראשית ימי הולדת השבטים גנוזה היתה עמם "בכח" נטיית זיקת שותפותם²².

16. בראשית מ"ט י"ד.

17. מדרש במדב"ר י"ג י"ז.

18. כמפורש "ואינו עוסק בפרקמטיא" שלא יצטרך שבט יששכר לפרנסה וכו'. וכן משמע מביה"ל א"ח קנ"ו ד"ה "סופה בטלה וגוררת עון" ש"אם כבר נמצאו אנשים שרוצים להספיק לו צרכיו כדי שיעסוק בתורה" שוב אין עליו חיוב לעסוק במלאכה, ואין תורתו בטלה, "ויששכר – שכלל לא עסק במלאכה – וזבולון המפרנסו – יוכיח". נמצא שגם הוא הבין שיששכר כלל לא עסק במלאכה. עו"ר בפתח שו"ת שו"מ מהדו"ק, המשוה שבט יששכר ללוי.

19. מדרש הגדול בראשית, מהדורת מרדכי מרגליות, ויחי מ"ט י"ד (תתמ"ז-ח'). וע"ע שם ויצא ל' י"ח (תקל"א) "יששכר יושב ועוסק בתורה וזבולון יוצא ומפרש בימים ועוסק בפרקמטיא ובא ונותן לתוך פיו של יששכר"; והוסיפו ואמרו שם בהמשך (תקל"ב) "אלמלי זכותו של זבולון לא עמדה תורתו של יששכר". ור' להלן הע' 67.

20. מדרש במדב"ר שם (וראה מדרש לק"ט הנז' עמ' קי"ט, תנחומא – ישן – ויחי י"א, מדרה"ג הנז' ויצא תקל"ב, ויחי תתמ"ז-ח', ועוד).

21. "לפי זבולון הולך ועוסק ומביא ונותן לתוך פיו של יששכר לפיכך יששכר יושב ועוסק בתורה, שאם אין קמח אין תורה וכו'" – מדרש שכל טוב, מהדורת ש. באבער, ויחי מ"ט י"ג (עמ' 316). והובא ביטוי זה בגדון דגן גם ב"מושב זקנים" (מהדורת סלימאן ששון, לונדון תשי"ט, בראשית מ"ט י"ג דף ק'): "לכך הוצרך לברכו קודם יששכר, שאם אין קמח אין תורה"; וכן הלשון ב"פרושי התורה לר' חיים פלטיאל" (מהדורת י.ש. לנגה, ירושלים תשמ"א, בראשית שם) וראה "ספורנו" בראשית שם: "כי אמנם אי אפשר לעסוק בתורה מבלי שישגי האדם קודם די מחסורו, כאמרים "אם אין קמח אין תורה", וכשיסייע האחד את חברו להמציאו די מחסורו כדי שיעסוק בתורה, כמו שאמרו בזבולון, הנה עבודת האל יתברך בהשתדלות העוסק מיוחסת לשניהם". (לכללות שיטתו ע"ע בדבריו לריש בהעלותך – במדבר ח' ב' – ובפירושו למסכת אבות פרק ד' מ"ז; וראה מבואו של זאב גוטליב – מהדורתו, אות מ' – עמ' 6–45 ושם הערה 374, ואות א' – עמ' 12 ואות ג' – עמ' 14 על נסיונו האישי ושותפותו עם חננאל אחיו; וראה להלן הערה 83).

22. להלן נשוב ונעיר לרמזי השותפות בברכת יעקב.

בטויים מקראיים הרומזים לשותפות

חז"ל תלו שותפות זו בכמה וכמה רמיזות מקראיות; מיעוטן מהוות פרשנות למקרא ויישוב תמיהות, ואילו רובן – מגדר דרש לא יצאו. כך מצינו דרשנות לאתר "צידון" הנזכר בברכת נחלת זבולון^(13*) כמתייחס לשותפות זו: "למה זכר צידון, שהוא צד המזונות ונותן ליששכר"⁽²³⁾; כמו גם ביאור המשלת יששכר ל"חמור גרם" – בהמשך לאמור לעיל – "כשם שהחמור טוען את המשא כך יששכר טוען את התורה"⁽²⁴⁾ שהרי שבט יששכר "נותן עצמו על התורה כחמור למשא"⁽²⁵⁾. ואם דרשות אלה כווננו בעיקר ליששכר עצמו הנמשל ל"חמור" באה דרשה אחרת⁽²⁶⁾ והפכה את היוצרות; הסיטה המשלת החמור מיששכר וזבולון, בבארה "מהוא חמור גרם שכתוב, חמורו של זבולון גרם ליששכר להיות בן תורה". אין ספק, שרק מתוך ראייתם באור מאחד – כתוצאה משותפות מהותית זו – יכלו להסיט חלק מברכת יששכר לחלקו של זבולון⁽²⁷⁾.

במקום אחר, בפרשת קרבנות הנשיאים⁽²⁸⁾, יישוב ההנחה על גדלותו התורנית של יששכר ושבטו, קושיא סגנונית. תמהו⁽²⁹⁾ "למה בכל הנשיאים מזכיר שבטם ואח"כ מזכיר שמותם, וביהודה ויששכר מזכיר שם נשיאיהם תחילה"⁽³⁰⁾, והשיבו⁽³¹⁾ "לפי שנחשון היה מלך ונתנאל – נשיא יששכר – מלכה של תורה", לכך הזכיר שמותם תחילה, משום ערכם האישי. כפועל יוצא ניתן לראות גם בכך רמז מקראי לעיסוקו הרב של יששכר בתורה, מה שהביאו למעמד "מלכה של תורה".

מכיון שכך, ועוסקת פרשה זו ב"תורת יששכר", אשר – כאמור – לא מאליה נגרמה אלא התאפשרה רק הודות לסיועו הפעיל של זבולון, הסמיך והצמיד שם הכתוב זבולון ליששכר בהקדימו אותו לשאר

23. מדרש לק"ט ויחי, שם. וראה תו"ש כרך ח', ויחי פמ"ט אות קצ"ח-ט'.
24. ב"ר ת"א צ"ט י"ד (1282). וראה עוד הניסמן בתו"ש שם אות ר"ב ואילך מכת"י, ועוד.
25. תנחומא, שם, וראה עוד מה שדרשו שם – ובלק"ט – על "רובץ בין המשפטים", ובב"ר ת"א צ"ח י"ד-ט"ו (1262) "מה חמור זה גרמיו ברורין, כך היה תלמודו של יששכר ברור עליו וכו' וירא מנוחה כי טוב זו התורה שנאמ' וכו'".
26. ראה "בתי מדרשות" לר' שלמה אהרן ורטהיימר, מהדו' א.י. ורטהיימר, ירושלים תש"י, חלק ראשון – "פרקי צדקה", עמ' רל"ה (ושם הערה ט"ו); עו"ד תו"ש ויחי הנ"ל אות ר"ט*.
27. וביותר יובן דבר זה למתבאר להלן אודות השוואת ברכות יעקב ומשה, גם לגדון דגן של השותפות, ומה שם בהכללה גם כאן בהכללה עסקינן.
28. במדבר פרק ז'.
29. מדרש במדבר י"ג י"ז.
30. נחשון בן עמינדב, – למטה יהודה, נתנאל בן זווער נשיא יששכר, ולעומתם נשיא לבני ראובן – אליצור בן שדיאור, נשיא לבני יוסף – אליסף בן דעואל, וכיו"ב.
31. במדבר, שם.

שבטים. בכך שוב מתיישבת תמיהה "למה זכה זבולון להקריב שלישי" בחורגו ממקומו וסידרו הרגיל³²; אלא "לפי שחיבב את התורה והרחיב ידיו לפזר ממונו ליששכר כדי שלא יצטרך שבט יששכר לפרנסה ולא יתבטל מלעסוק בתורה, לפיכך זכה זבולון להיות שותף לתורה והיה חבירו של יששכר ולכך הקריב אחריו ואחר יהודה"³³.

הכללה – בברכת משה

בטוי מקראי נוסף המשמעותי הרבה יותר לשותפות מאחדת זו, מצאו חז"ל בברכת משה לבני ישראל לפני מותו³⁴. שם, לעומת ברכה אישית אם קצרה ואם ארוכה לכל שבט ושבט³⁵ בנפרד, לעומת זאת הוכללו יחד שבטי זבולון ויששכר לברכה אחת: "כשבא משה לברך את השבטים הקדים בברכת זבולון לברכת יששכר, הדה הוא שמח זבולון בצאתך וגו' אל תהי קורא כן אלא שמח זבולון בצאתך מימה שיששכר באהליך"³⁶ (37).

32. אם כי, מן הראוי להעיר שהסדר הכללי בפרשת קרבנות הנשיאים מקביל ותואם הוא לסדר צבא המחנות במדבר, לד' הקבוצות המנויות בדגלים (ר' במדבר שם פרק ב') ולפי"ז שוב אין כל תמיהה למיקום זבולון! ברם לא היה כל הכרח לבהור דוקא סדר זה הגורם בעקיפין הקדמה זו; בחירה זו המקדימה זבולון ומצמידתו ליששכר השתלבה לחז"ל במסכת השותפות.

33. מדרש במדבר, שם, ואכן מתוך הקשר זה המשיכו שם חז"ל לגתח ביסודיות ולבאר מהות כל פריט ופריט הנזכר בקרבן נשיא זבולון כמתייחס לשותפות חשובה זו שנכרתה בינו לבין יששכר. "בא נשיא זבולון והקריב קרבנו על השותפות שהיה לו עם יששכר אחיו. לפי שהיו זבולון ויששכר שותפים, יששכר היה עוסק בתורה וזבולון היה עוסק בפרקמטיא והיה טורח זבולון ונותן לתוך פיו של יששכר, ועל זה היה קרבנו". ולכן "...מאתים, כנגד מאתיים ראשי סנהדראות שהיו בשבט יששכר... ד"א קערה – כנגד הלחם שהיה מאכילו, מזרק – כנגד היין שהיה משקהו; ולמה היה של כסף – שגם כסף היה נותן לו לעשות כל צרכו וכו", ועוד שם. נמצא מכוון קרבן זבולון – המהותי לשבטו – דוקא לשותפותו עם יששכר! (משא"כ יששכר הקריב כנגד התורה עצמה. ודו"ק!).

34. דברים ל"ג.

35. לבד משבט שמעון – ואפרים ומנשה המאוגדים לשבט אחד – ואכמ"ל.

36. יששכר באהלי זבולון – לדעה אחת במדרש ב"ר ת"א הנזכר, ויצא ע"ב י"ח, עמ' 843; אמנם הענין נתון במחלוקת אודות משמעות "אהלים" אלה וייחוסם למי; עי' ב"פירוש" למהדורתם שם, וכן לויחי, עמ' 1263, 1281. עו"ד פירוש מירקין שם במהדורתו (ב"ר מפורש בידי מ.א. מירקין, "יבנה" תשי"ח) חלק ג' עמ' 131; מדרש הגדול – מרגליות הנ"ל, ויצא ל' י"ח (תקל"ב); תנחומא (ישן) ויחי, י"א; וראה גם פי' מהרז"ו למדרש ויק"ר כ"ה ב'. ולהעיר מן הגירסא בב"ר מהדו' מירקין הנ"ל (חלק ד', תשי"ט, "שיטה חדשה לבית יעקב" עפ"י דפוס ויניציאה – עיי"ש, עמ' 226): "ויששכר באהליך – שמשכר באהליו מסחורות של זבולון", ונמצאת הברכה מכוונת לאהלי יששכר. וכן ראה ב"בתי מדרשות" לרש"א ורטהיימר הנז' עמ' רל"ה – י"א: "ויש אומרים אהליו של יששכר קודם לאהליו של זבולון", ור' שם הערה י"ח.

37. ב"ר ת"א הנזכר, ויחי צ"ח (צ"ס בכי"ו) י"ב, עמ' 1263; וראה עוד שם צ"ס י"ג (1281) וכן ויצא ע"ב י"ח (843); כן ראה ויק"ר כ"ה ב', ומדרה"ג ויצא שם, מדרש שכל טוב ויצא ל' י"ו (מהדו' ש. באבער, עמ' 147). עו"ד רש"י דברים ל"ג י"ח – י"ט, רב"ח שם (מהדורת שעוועל, כרך שלישי, עמ' תפ"ז) ועוד.

משמעות יש לפרשנות דרשנית זו, שבעצם אין לראות כאן חלקי ברכה נפרדת לכל אחד מהם, אלא "הכליל האדון השליח משה רבינו ע"ה בברכה אשר ברך אותם, ואמר "שמח זבולון בצאתך ויששכר באהליך" והכליל אותם בפסוק אחד והקדים את זבולון על יששכר" (38).

(יתירה מזו, יש שראה בכך ברכה אחת לזבולון לבדו, ומכללן מתברך יששכר: "מקדימו לזבולון קודם יששכר ותולה כל הברכה בזבולון, כמ"ש זבולון אמר ולא כתב וליששכר אמר; גם מ"ש באהליך לנוכח על זבולון, שיששכר יושב באהלי זבולון" (39) כנרמז בלשון המדרש (40): "נקרא הפסוק על שמו" – של זבולון – והוא המתברך!)

מכאן נמצינו למדים רום הערך שייחסו חז"ל לשותפות זו, עד שאפילו "ברכת השבט" שהיא מעניינינו האישי-הפנימי של כל שבט ושבט, אפילו בזה נכללו יחד. "שני השבטים הללו – זבולון ויששכר – ברכה אחת להם, מפני השותפות שעשו ביניהם. ברכתו של זבולון בצאתו לסחורה, בזכותו של יששכר אחיו שיושב ועוסק בתורה, וברכתו של יששכר באהלי תורה – מכחו של זבולון הנותן לפיו ומפרנסו. ואיזוהי הברכה ששניהם צריכים לה ושניהם זוכים לה בשוה? הוי אומר השמחה (41). מאחר שכל אחד מהם מוותר על מקצת חלקו ומוסרו לאחיו, זבולון בצאתו לבו הומה לתורה שבפיהו של יששכר, ויששכר באהליו מצפה לשלחן אחיו. אל יהא העצב והרוגז שרוי ביניהם אלא יהיו שניהם שמחים בחלקם וטוב להם בשני עולמות" (42).

מובן איפוא שבברכת משה ראו חז"ל בטוי בולט ביותר לשותפות המאחדת.

38. מדרש רבי דוד הנגיד, מהדורת א.י. כץ, מוסד הרב קוק ירושלים תשכ"ד, ספר בראשית, ויחי, עמ' רמ"ה. עו"ר הערה 1 לעיל.

39. מהר"ו בפירושו לויק"ר כ"ה ב'. וראה מ"ש מירקין בפירושו הנ"ל ח"ג עמ' 131: "אולי סוברים בעלי השיטה הזאת: יששכר אינו זקוק לברכה משלו, באשר תלוי הוא בברכתו של זבולון. ושיטה זאת מעלה עוד יותר את שבחו של זבולון – כל הברכה לאלה שמחזיקים ידי לומדי תורה", וכיו"ב ראה שם ח"ד עמ' 204.

40. ויק"ר כ"ה ב'.

41. כבר רבינו בחיי העיר לברכה המיוחדת כאן – ברכת השמחה. "...ראוי הוא שינחל – זבולון – שמחה וכבוד כשמחתה של תורה... ברך אותו בשמחת עולם הבא, וייחס השמחה לזבולון לפי שהוא סיבה לתורה" (רב"ח דברים ל"ג י"ח, מהדר' שעוועל, כרך שלישי, עמ' תפ"ז). וראה מ"ש ר' צבי אלימלך מדינוב – "בני יששכר", מאמרי חודש סיון, מאמר ה' – מעלת התורה – ס"ג (מהדר' ירושלים תשכ"ב, דף ק"ז): "... מהו הכוונה בשמחה, ולשמחה מה זה עשה וכו' והנה ידוע דהתורה היא עיקר השמחה בעצם... והנה אין לו – לזבולון – שמחה אמיתית ועצמית בעולם הזה, אמר לו אף על פי כן שמח זבולון בצאתך מן העולם הזה כי שם תזכה לתורה המשמחת את הלב וכו'" עיי"ש. עו"ר מ"ש הר"י הוטנר, פחד יצחק – שבועות (תשל"א) מאמר כ"ב, המיוחד כולו לביאור מהות שמחה ייחודית זו המיוחסת לשותפות יששכר וזבולון; וסיכמו (שם ו') "שותפות זו מצד עצמה שותפות של שמחה היא. כי על כן, שמחה היא התורה בגילוי כח-ההתפשטות שבה להפוך כל מכשיר לשותף. והרי זו שמחה נוספת על גבי שמחת התורה בגוף דבריה עצמם".

42. ספר הפרשיות, בעריכת אליהו כי טוב, וזאת הברכה עמ' תקפ"ו-פ"ז.

השותפות בכרכת יעקב

במקביל לכך מצאו חז"ל רמז לשותפות גם בברכת יעקב, הקודמת לה, אם כי באופן שונה. אם אצל משה בהכללה עסקינן, הרי אצל יעקב בהקדמה עסקינן. הקדמת זבולון ליששכר⁴³ מהווה שינוי סדר⁴⁴ וחריגה, שהרי "יששכר גדול בלידה מזבולון"⁴⁵, ועוד ששבת יששכר בעלי תורה יותר מזבולון"⁴⁶ ואם כן מדוע הוקדמה ברכת זבולון לברכת יששכר! (ואכן קושיא זו היתה כה קשה לאחר מן הפרשנים ה"ראשונים"⁴⁷ עד שלא יישבה ונשאר בצ"ע).

חז"ל סברו שגם זה אחד מן הביטויים שבחר בהם המקרא להבליט שותפותם. "קדם זבולון ליששכר, ולמה, שזבולון עוסק בפרקמטיא ויששכר עוסק בתורה, עשו שותפות ביניהם שיהא פרקמטיא של זבולון ליששכר... לפיכך הקדים⁴⁸ זבולון ליששכר שאלמלא זבולון לא עסק יששכר בתורה"⁴⁹. נמצאת ההקדמה והחריגה הסגנונית מלמדתנו⁵⁰ שמתוך בניינו החומרי של זבולון צומחת ועולה תורת

43. בראשית מ"ט י"ג - ברכת זבולון, ושם י"ד ט"ו ברכת יששכר. אמנם לא בכל מקום ולא לכל ענין הוקדם זבולון, ויש מקום לחלק בין נושאים ועניינים שונים - וראה להלן נספח ב'.

44. מן הראוי להעיר לדברי רלב"ג - פירוש עה"ת, ויניציאה ש"ו, פרשת ויחי ז"א א' - "שכבר נפסד עלינו זה הסדור בקצת השבטים, ובכלל הנה לא נודע סבה שלימה במה שנתבלבל בזה הסידור"; ומוכן כי מ"בלבול" קשה להסיק היקשים... לעומתו כתב רבינו בחיי - בראשית מ"ט י"ג, מהדו' שעוועל כרך ראשון עמ' שפ"ו "סדר השבטים בכאן על סדר הנכון כפי תולדתם וכו'". ור' עוד "שמעתין" תשל"ו (50) 5-20, וכן "ניב המדרשיה" י"ג, תשל"ח ט"ט עמ' 105-118.

45. ויצא ל' י"ז י"ח: "...ותהר ותלד ליעקב בן חמישי .. ותקרא שמו יששכר". שם י"ט כ': "...ותלד בן ששי ליעקב ... ותקרא את שמו זבולון".

46. מדרש שכל טוב ויחי מ"ט י"ג - מהדו' ש. באבער עמ' 316; וכן ר' ב"ר ת"א הנ"ל ויחי צ"ט י"ג, עמ' 1281, ועוד.

47. רבינו יוסף בכור שור - פירוש על התורה, בראשית מ"ט י"ג וירושלים תשס"ז, חלק א' עמ' ס"א: "ולא ידעתי למה הזכיר זבולון קודם יששכר". וראה גם בספר "מושב זקנים" על התורה, מהדורת סלימאן ששון, לונדון תשי"ט, דף ק' "הקשה הב"ש וכו'".

48. ועדיין, למרות באור חז"ל, מצריכה הקדמה זו ביאור "הרי אפילו נניח שהתומך גדול בדיוק כמו הלומד, עדיין אין בזה די להסביר קדימתו של זבולון הצעיר" - שערי תלמוד תורה, ר"י לוי, שער ו' פרק ג'-ה' עמ' רל"א; ויש שתלו זאת בחקר גדול ערך שחרם בכמות ואיכות - וראה נספח ג'.

49. תנחומא - ישן ויחי, י"א, ומקבילות הרבה; וראה עוד ילקוט המכירי על משלי - מהדורת יצחק בדהאב, ירושלים תרפ"ז - ג' י"ח. עור' רש"י בראשית מ"ט י"ג, פרושי התורה לר' חיים פלטיאל (מהדו' י.ש. לגנה, ירושלים תשמ"א) שם, רבינו בחיי וספורנו שם, מנוה"מ (מהר"י אבוהב, מוסד הר"ק, י"ט תשכ"א) נר רביעי כלל ב' פרק שני עמ' 31-530, מדרש רבי דוד הנגיד (מהדו' א.י. כץ, מוסד הר"ק י"ט תשכ"ד, עמ' רמ"ד-ה') שם; ועוד.

50. אם כי מצינו דרשנויות אחרות לביאור חריגה זו, ראה תו"ש כרך ח', ויחי פמ"ט - קצ"ד (סנהדרי הנקבעת בחלקו של זבולון). עור' "חוקוני" בראשית מ"ט י"ג: "הזכיר השבטים כסדר תולדתם, רק זבולון שהזכירו קודם יששכר, לפי שנחלת יששכר נפלה בין זבולון ובין דן", וכד"א הביא מדרשים דגן "על ידי זבולון היה עוסק בפרקמטיא, בגלל יששכר מונה זבולון תחילה". כיו"ב פירש רלב"ג - הנ"ל הע' 44 - "הקדים זבולון ליששכר, ואע"פ שהוא מאוחר בלידה, לפי שגורל נחלתו היה קודם לגורל נחלת יששכר כמו שהוא ביהושע" (עור' מ"ש ד"ר י. משה עמנואלי, "ספר בראשית הסברות והארות", תל אביב 1978, עמ' 616: "הסיבה - להקדמה - היא כנראה כדי להסמיק עושר כלכלי - יהודה - לעושר ימי - זבולון -").

יששכר⁵¹, והרי ההקדמה כסיבה למסובב.

ממילא, וכדבר הלמד מעניינו, פרשו חז"ל גם ראשיתה של ברכת זבולון באותו ענין. "זבולון לחוף ימים ישכון – שיהא תגר ויורד בספינות ומביא סחורה, לפי שהיה מביא ונותן לתוך פיו של יששכר שהיה עוסק בתורה וכו'"⁵². בכך משולב הוא תוכן הברכה – חוף אוניות – עם רמז מיקומה – הקדמה – באשר שניהם עוסקים בשותפות ורומזים לה. לפי זה רצה ר' יעקב צבי מעקלענבורג⁵³ להמשיך הקו, ולפרש "מס" הגזכר בברכת יששכר, במשמע "קיום גופו וצרכי חיותו היו לו ליששכר מן המס והמכס שניתן לו מזבולון שהיה עובד ועוסק כל מיני דברים במקנה וקנין במיני סחורות וכו'". ואף שפירושו זה דחוק במקצת – אדרבא משמע שיששכר מעלה מס⁵⁴ – ודאי למד כן מדרך חז"ל בדרשות אלה, לפרש הכל באפיק זה. תוכן דרשני כללי זה הניתן בברכת יעקב ליששכר וזבולון בניו, מקביל ותואם הוא תוכן ברכת משה לאור דרשות חז"ל הנזכרות. ואכן בכמה מדרשים ציינו מפורשות השוואה זו שבין ברכות יעקב ומשה "שמעין ברכתו של יעקב אבינו היה ברכתו של משה רבינו"⁵⁵; וכאמור, גם לגידון דגן – שותפות יששכר וזבולון המשותפות לברכות יעקב ומשה ורמוזה בהן.

51. בכך שונה הוא זבולון ממנשה, אליו – לאידך גיסא – הוקדם אפרים; "משום שהיה זבולון מפרנס ומקים תורת יששכר שהיו יושבי אהלים במנוחה, משא"כ מנשה ואפרים שהיה מנשה סיבה ומשען לתורת אפרים, ע"כ הקדים את אפרים לפני מנשה" – הנצי"ב, העמק דבר, בראשית מ"ט י"ג, ור"מ ח' כ'.

52. לקח טוב, בראשית מ"ט י"ג – מהדורת ש. באבער הנ"ל, עמ' קי"ט (מענין לציין, שבב"ר ת"א הנז', עמ' 843, ציינו ביאור תוכן הברכה בלבד, בלא ציון ההקדמה, אלא רק אצל משה; וכן גם רש"י בבראשית באר המקרא, ובדברים ציין ההקדמה).

53. הכתב והקבלה, בראשית מ"ט י"ד; הוצ' עם עולם תשכ"ט, חלק א' עמ' 87. (אמנם בפירושו לדברים לא הלך בדרך זו, עיי"ש חלק ב' דברים ל"ג י"ט, עמ' 91).

54. ואכן רבים פירשו "מס" זה באופנים שונים ומצד יששכר; ועי' ב"ר צ"ח י"ב – דעות שונות בגדון (ור' גם "ההסטוריה של עם ישראל – השופטים", בעריכת בנימין מזר הנ"ל עמ' 68). ויש להעיר לביאור ר' מאיר שמחה הכהן מדווינסק – משך חכמה, ויחי מ"ט ס"ו המפרש באופן הנוגע לענייננו מס זה הניתן מיששכר: "ויהי למס עובד – פירוש כי עבודתו בתורה ניתן ממנה מס לזבולון וכו'". בכך משולב הפסוק בענייננו, בלא הדוחק הנ"ל. וראה עוד בהעמ"ד שם התולה נתינת המס – הממוני – משבט יששכר, מתוך כך שלא שלח שבט זה יוצאי צבא למלחמה כשאר שבטים (ועם זאת מעניין לציין כי דוקא אצל בני זבולון נאמר – שופטים א' ל' – "ויהיו למס").

55. לקח טוב, שם. עו"ר מדרש שכל טוב – מהדורתו – שם (עמ' 316), ילקוט ש"ה י"א רמז תתרע"ט, ב"ר ויצא וייחי הנ"ל, רבי"ח ו"מושב זקנים" הנ"ל (דף ק'), וראה במדרש במדבר י"ג י"ז שם הקבילו קרבן נשיא זבולון לברכת משה (ה' מינים) כנגד ה' תיבות שהם בפסוק שבירך משה שותפתם" עו"ר תו"ש ויחי, כרך שמיני, פמ"ח – קל"ב ופמ"ט – ד'. ועיין לעיל הערה 27!

תכונות השותפים, ותועלת השותפות

בהתאם לכך מצינו בכמה מקומות הדגשת חז"ל אופיים ותכונתם. מצד אחד הדגישו עובדת היות "יששכר" ⁵⁶ "בן תורה" ⁵⁷ הן בזכות עצמו ⁵⁸ והן גם מכח תמיכתו וסיועו של שבט זבולון אשר איפשר לו להקדיש ולייחד זמנו ומירצו לחכמה זו – חכמת התורה. מצד שני, לעומת תורת יששכר, הדגישו חז"ל עושרו של זבולון אשר איפשר לו תמיכה זו; עד שהגדירו בפסיקתא רבתי ⁵⁹: "יששכר – הוא בעל תורה, זבולון – הוא בעל עושר".

התעלותו הרוחנית של שבט יששכר, אשר נגרמה בסיועו הפעיל של זבולון, היה בה תועלת וברכה לא רק אישית-שבטית כי אם גם ציבורית-כללית ⁶⁰. כפי שצינו חז"ל "התורה רבה בישראל" ⁶¹ כתוצאה מן השותפות, ו"כל מי שהיה טועה (מסופק) בהלכה היו שואלים אותה לשבט יששכר, והם מבארים אותה להם" ⁶². בנוסף לכך הפך יששכר ל"בורר מוסכם" כתוצאה מחכמתו ותבונתו: "כל ישראל מסכימים הלכה על פיהם, והוא משיב להם הלכה למשה מסיני" ⁶³, מתוך ש"תלמודו של יששכר ברור עליו" ⁶⁴.

56. הן במובן האישי, והן גם במובן השבטי; "ראשי סנהדראות היה יששכר מעמיד וכל אחיהם מסכימים הלכה על פיהם", ב"ר ע"ב ה'. ועי' ספרי נשא ג"ב וברכה שג"ד, עוד ר' עירובין ק' ב', יומא כ"ו א', ב"ק י"ז א', ב"ר ע"ה י"ב אסת"ר ד', ועוד.

57. ראה ב"ר ת"א ויחי צ"ח (צ"ט בכ"ו) י"ב (עמ' 1263), ושם ויצא ע"ב י"ז י"ח, במדב"ר ב' י' "שבט יששכר שהוא בעל תורה", תנחומא (ישן) קרח ד' (אף שכניו זכו לתורה); ובלשון ר"ע ספורנו בראשית מ"ט י"ד: "יששכר נושא עליו עול תורה וכו' כראוי לחכם שלם במדות ומושכל". והתשב"ץ כתב (חלק ראשון סי' קמ"ד) "בכמה מקומות בתלמוד מצינו שיששכר היה בעלי תורה וכו'".

58. עי' בלשון המדרש במדב"ר י"ג ט"ו-ט"ז (בתיאור תוכן ומהות קרבנו של נשיא יששכר, המותאם לאופי השבט תכונתו ומגמתו): "הקריב ע"ש התורה לפי שהם אהבו את התורה יותר מכל השבטים וכו'" מה שבא לידי ביטוי בפריטי קרבנו: "קערת כסף – כנגד התורה... כ"ד ספרים של תורה... מאתים ראשי סנהדראות וכו'".

59. פסיקתא רבתי פמ"ו, מהדורת מ. איש שלום, דף קפ"ח ב'; וכיו"ב במדרש במדב"ר ב' י': "החננים קדמה מזרחה דגל מתנה יהודה וגו' ועליו שבט יששכר שהוא בעל תורה שנא' וכו' ועליו מסה זבולון שהוא בעל עשירות כו'". ומן הראוי להעיר, שמן האמור במדרש תנחומא (ישן) קרח ד', משמע שזבולון הפך גם להיות "בן תורה" בעטייה של סמיכותו למשה ואהרן ובניו.

60. בראש וראשונה לשכניו, ראה תנחומא (ישן) קרח, ד'.

61. ב"ר ויצא פרשה ע"ב י"ז, ור' במהדו' ת"א שם חילופי גירסאות.

62. במדב"ר י"ג ט"ו-ט"ז.

63. ילקו"ש דה"י א' תרע"ט, אקרא "ומבני יששכר יודעי בינה לעתים, מהו לעתים, לעבר שנים"; עו"ר ב"ר ע"ב ה', ילקו"ש ויחי קכ"א, ועוד.

64. ב"ר צ"ח י"ב.

לכשנתמה הכיצד דוקא שבט יששכר זכה לבינה⁶⁵ יתירה זו? משיבים על כך חז"ל: "מתוך שנתיחד יששכר בתורה ולא עסק בפרקמטיא ולא היה לו עמל בדבר אחר לפיכך כתוב בו מבני יששכר יודעי בינה לעתים. יששכר חמור גרם, יששכר נותן עצמו על התורה כחמור למשוי זבולון מביא כאוניות הסחורה וכו'"⁶⁶. כלומר, דוקא התעסקותו הבלבדית של יששכר בתורה – מחמת בטול הכרח טורח הספקת מזונותיו – זה מה שגרם והביא להתעלותו התורנית. ובלא זבולון לא יכול היה יששכר להגיע לכך: "אלמלא זבולון אין יששכר עוסק בתורה"⁶⁷. "שהוא המחזיק תורתו של יששכר, ואם לא היה מחזיק אי אפשר לו לעסוק בתורה"⁶⁸ "ולא זכו לתורה אלא בפרקמטיא של זבולון"⁶⁹.

מכאן מצאו חז"ל גם ביאור לסמיכות ברכותיהם והצמדתן זל"ז: "זבולון לחוף ימים ישכון, ובשביל כך יששכר חמור גרם"⁷⁰. כך שבות ומוקבלות הן ביתר תוקף ברכות יעקב ומשה; ומה אצל משה בהכללה עסקינן, אף אצל יעקב בעומקו של ענין לא רק צמידות והסמכה כי אם גם הכללה יש כאן!⁷¹ ומכאן שב ומתברר למפרע החזון הגדול שעמד לנגד עיני כורתי ברית השותפות, בצפותם לרווח שעשוי לצמוח אך ורק מתוך שותפות מעין זו: זבולון המפרנס ליששכר המחכים מתורתו לישראל.

"יששכר וזבולון השתתפו בתכנית של הגמול לעולם הבא ושכר עוה"ז" (72)

אם עד עתה ניתן היה להתרשם שבשותפות זו היה רב חלקו של צד אחד בלבד, חלקו של זבולון, באו חז"ל והורו לנו ששותפות זו דו־סטרית היתה, ואף יששכר מהנה היה את זבולון, בכמה וכמה פנים.

65. ספרי נשא נ"ב לפי שזכה נתנאל בבינה ... וזכה שניתן בינה בחלקו, ור' ב"ק י"ז א', ועוד.
66. תנחומא (ישן) ויחי, י"א.
67. מדרש לקח טוב בראשית מ"ט י"ג, מהדורת באבער, ווילנא תרמ"ד עמ' קי"ט; ור' לעיל הערות 18–19.
68. רבינו בחיי דברים ל"ג י"ח, מהדורת שעוועל כרך שלישי עמ' תפ"ז. וראה בספר "מעשה חייא" לר' חייא הרופא (מהדורת פירדא תפ"ז, חלק השו"ת סימן ט"ז – י"ז – דף צ"ד) "... ולא מתורת מכר זכו זבולון ועזריה, כי אלו לא היה זבולון מאכיל ליששכר ועזריה לשמעון לא היו יכולין לעסוק בתורה תמיד כמו שעסקו כי היו מוכרחים ליבטל להרויח פרנסתם. נמצא כי מה שהיו מקדימים האחד לחבירו פרנסתו היתה סיבה שלמדו תורה יותר כי חבירו הסב תוספת לימודו וכו'".
69. תשב"ץ, חלק ראשון סי' קמ"ד.
70. ילקו"ש דה"י א' רמז תתרע"ט.
71. וראה לעיל הערה 27.
72. מדרש רבי דוד הנגיד, ספר בראשית, ויחי, מהדורת א.י. כץ, מוסד הר"ק י"ם תשכ"ד, עמ' רמ"ד'ה'.

השותפות שבאה לידי ביטוי גשמי וחמרי בעוה"ז שבה וקיבלה צביון רוחני לעוה"ב: "זה עם זה שותפין בעולם הזה ובעולם הבא"⁷³. בראש וראשונה חלק היה לו לזבולון בשכר תורת יששכר, כדברי המדרש⁷⁴ "זבולון ויששכר שניהם היו נוטלין שכר תורה ביחד ושניהם היו מתפרנסים ביחד"; ודבר זה אף קיבל גושפנקא הלכתית משנפסק⁷⁵ שהעושים שותפות מעין זו הרי הם חולקים בשכר תורה כשותפים⁷⁶, וכלשון החינוך⁷⁷: "על כן המרחם ומבקש תועלתם – של חכמים – ירוחם מן השמים, וחלק כחלק"⁷⁸ יאכל עמהם לעולם הבא: עד שבעה"ט כתב⁷⁹ "ששכרו גדול כמותו" והשוה לגמרי שכרם⁸⁰.

ברם בעומקו של דבר לא רק חלוקת שכר יש כאן, כי אם שותפות בתורה עצמה, עד כדי הפיכתה ל"תורת יששכר וזבולון", כלשון חז"ל "שכרן ותורתן של יששכר וזבולון"⁸¹. משמע לא רק חלק יש לזבולון משכר תורת יששכר, אלא חלק יש לו בתורה גופה. דומה הוא ענין זה למה שמצינו שקרויה היא תורת

73. ב"ר ת"א צ"ז (שיטה חדשה) י"ג, ילקוט ש"י ויחי רמז קס"א. וראה ביאור הר"י הוטנר – פחד יצחק – שבועות, מאמר כ"ב, ה' – "היינו משום דבתורה, התבטלות האמצעי – פרנסה מזבולון ליששכר – למטרה – לימוד תורה של יששכר – גדולה היא כל כך, עד שהאמצעי נעשה חלק של המטרה עצמה!" ור' עוד שם י'.

74. במדב"ר י"ג י"ז; ובהמשך "כשם שהיה לזבולון חלק בשכר תורתו, כך היה ליששכר חלק בממונו של זבולון".

75. רבינו ירוחם, תולדות אדם וחוה בסוף הנתיב השני – סוף חלק חמישי – ויציאה שי"ג פ"ג א': "העוסק בתורה קודם שיעסק יכול להתנות שיעסק חבירו בסחורה, ויטול חלק מלמודו כמו יששכר וזבולון וכו'". וראה טוש"ע י"ד רמ"ו, ש"ך שם סק"ב, ושאר נו"כ שם; ספר חסידים, מהדו' ויסטניצקי-פריימן ס' תת"מ"ה, ואכמ"ל.

76. עי' "תשובות הגאונים" מהדורת ש. אסף תש"ב, עמ' 141: "... ותהיה לי שותפות בשכר תורה שלך", וראה אוצה"ג – בעריכת ד"ר ב.מ. לוי, כרך י"א, ירושלים תש"ב – סוטה כ"א, דף 241. וע"ע ר"ע מברטנורה זבחים פ"א מ"ב ותפ"א שם יכין אות ט"ו, ובדברי ר' אברהם זכות דלהלן הע' 84, פחד יצחק – לאמפרונטי ערך הלל ושכנא, תשב"ץ ס' קמ"ד, רי"ף על עין יעקב ע"ז ה' (י"ט) ד"ה מ"ד אשריכם זורעי על כל מים וכו', מהרש"א חידו"ג סוטה כ"א א' ד"ה מאי בוזי בוזו לו וכו', נצוצי אורות" להחיד"א על ס' הזוהר ח"א רמ"ב א' משם הרש"ב, ועוד.

77. ספר החינוך, פרשת ראה, סוף מצוה ת"נ (מהדורת שעוועל ירושלים תש"ז, מצוה תס"ג). וראה עוד לשונו של ר' דוד הנגיד נכד הרמב"ם ("מדרש דוד" על מסכת אבות, פרק א' משנה י"ג, מהדורת ב.צ. קרינפיס ירושלים תש"ד, דף י"א) "... מי שאינו יודע לעסוק בתורה וללמוד בה בשביל שהוא לא למד, ישתדל להועיל להלומדים בה וישמשם, ואם יוכל ייטיב עמהם כפי יכלתו ... שכל מי שיתמוך ת"ח בממונו כדי שיעסקו בתורה יהיה לו חלק מאותו למוד".

78. משל לחלוקה, ראה "דברי תורה" לר' חיים אלעזר ממונקאטש מהדורא ב', קי"ג, וע"ע שם קי"ב וכן מהדו' ו' פ"ג – וסבור שזו חלוקה כפשוטה. וראה להלן בנספח ג' הרחבה בביאור גדר אותה חלוקה.

79. בעל הטורים, במדבר ב' ז'.

80. אמנם ראה פירוש "יפה תואר" למדרש ויק"ר כ"ה ב', אות ה': "שכר שניהם יהיו קרובים זה לזה" (סמיכת מקום, או קירבת איכות?). וראה נספח ג'.

81. ילקוט המכירי על משלי ג' י"ח, מהדורת יצחק בדהאב, ירושלים תרפ"ז, דף ט' א'. ובמדרש במדב"ר י"ג י"ז – הקרבת אליאב נשיא זבולון על "שותפות התורה".

הלומד ומיוחסת היא לשמו של התומך ומסייע. כלשון רבינו מנחם – המאירי ⁸²: "כל שלא למד תורה ומשתדל להיות אחרים לומדים על ידו חולק בשכר, ולא עוד אלא שהתורה נקראת על שמו ⁸³, כמו שאמרו בשמעון אחי עזריה ⁸⁴ שמתוך שהיה אחיו ⁸⁵ מתפרנס ממנו בשעה שהיה לומד, הוזכר אחיו בהלכותיו ונעשה הוא טפל לו ⁸⁶ וכו'" ⁸⁷.

כך גם בגדון דגן, "על ידי שהיה זבולון מפרש בימים ועוסק בפרקמטיא ובא ונותן לתוך פיו של יששכר, נתן שכרו בעמלו, לפיכך נקרא הפסוק על שמו, שמה זבולון בצאתך ויששכר באהליך" ⁸⁸. קריאת הפסוק על שמו – כהקבלה לקריאת תורה על שמו. מובן שענין זה של "קריאת תורה על שמו" נוהג הוא כבר

82. בית הבחירה, מסכת סוטה כ"א א', מהדו' א. ליס, מכון התלמוד הישראלי השלם, ירושלים תשכ"ז, פרק שלישי, דף מ"ט.

83. כקוריוו ניתן להעיר שר"ע ספורנו אשר ערך שותפות מעין זו עם חננאל אחיו – ראה לעיל הערה 21 – יישם כפשטותה אימרה זו, וקרא שם נכדו "חננאל" על שם אחיו! (עי' במבוא זאב גוטליב למהדו' הנ"ל עמ' 14, ובהערה 48).

84. על יחוסם של שמעון ועזריה, כתב הרמב"ם בהקדמתו לפיהמ"ש – בתוך מגין החכמים הנזכרים במשנה ונקראו הלכות על שמם, ומהם שנתפרסם ייחוסם – "ורבי אלעזר בן עזריה, הוא עשירי לעזרא; ושמעון דודו והוא הידוע: שמעון אחי עזריה". וכתב ר' אברהם זכות ב"ספר יוחסין השלם" מאמר א', בערכו (מהדו' לוין-אפשטיין, ירושלים תשל" עמ' 70-71): "שמעון אחי עזריה הוא כהן, דודו של ר' אלעזר בן עזריה, ונקרא על שם אחיו על שם שעזרו לפרנסה כמו בני זבולון לישישכר ... ושיחלוק עם אחיו בחיי העוה"ב... וגם אחיו – עזריה – חכם ונכבד בבית הכהנים, תשיעי לעזרא". וע"ע "מבוא למשנה", חנוך אלבק, עמ' 224. ור' הערת התשב"ץ, חלק ראשון סי' קמ"ד, אודות שמעון: "הוא היה מגדולי התנאים! ותפא"י זבחים – דלהלן – יכין אות ס"ג, הסיק מן הייחוסים הנ"ל: " ... היה עזריה זה ג"כ ת"ח, דהרי אמר עליו ר' דוסא יש לו בן לעזריה חבריגו". ור' עוד תפא"י טהרות – דלהלן – יכין אות מ', ומלא"ש זבחים שם.

85. ילה"ע לגירסא המובאת במסכת סוטה, מהדורת מכון התלמוד הישראלי השלם, ירושלים תשל"ז, פרק ראשון עמ' רצ"ט הערה 169, מכת"י, "יש לשמעון שכר בתורת עזריה" – כלומר, עזריה היה לומד ושמעון מפרנסו!

86. זבחים פרק א' משנה ב' "... שמעון אחי עזריה אומר שחטן לשם גבוה מהם כשרים וכו'", טהרות פרק ח' משנה ז' "... שמעון אחי עזריה אומר לא כך ולא כך וכו'", וכן ויק"ר כ"ה ב', ילקו"ש שיה"ש רמז תתקצ"ד. ובספרי זוטא חקת י"ט ט"ז, מהדו' הורוויץ לייפציג תרע"ו, עמ' 313 "אמר רבי שמעון אחי עזריה וכו'" ובהמשך קוראו ר' יהושע "שמעון אחי". ולהעיר לגירסת מסכת שמחות, מהדורת מיכאל היגער, פרק ג' מ"ג, עמ' 110: "שמעון בן עזריה אומר וכו'!" ובהערותיו (שם עמ' 85 – מס' 2) העיר לגירסא "אחי".

87. עי' בסוגיא סוטה כ"א א', ובמפרשים שם, אודות שותפותם של שמעון ועזריה ושל ר' יוחנן ובית הנשיא, ולעומתם שותפות הלל ושבנא (או שכנא – עי' תוס' שבת י"ב ב' ד"ה שבנא והגה' הב"ח שם, וראה מסכת סוטה מהדורת מכון הנ"ל הערה *173).

88. מדרש ויק"ר כ"ה ב', וראה פירוש מהרז"ו שם.

בעוה"ז, בחייהם. ונמצא שכבוד גדול היה לו לזבולון-עזריה התומך כבר בעוה"ז⁸⁹ כמתכבד בכבוד הלומד, וזאת בנוסף לחלקו⁹⁰ לעוה"ב⁹¹.

הרי חלקו של זבולון כולל - עד עתה - חלק בשכר תורה, שותפות בתורה עצמה וקריאת תורה על שמו. לא פחות חשובה מכך היתה ה"סייעתה דשמיא" לה זכה זבולון הן במסחרו והן ביציאתו לקרב, בזכות שותפותו עם יששכר יושב אהליו⁹², זכות שגרמה לכך שיוכל להילחם בלא פחד מעבירות שבידו, בהסתמכו על "עורף" תורני יציב⁹³. מה גם שתמיכה זו זיכתה אותו בכפרת עוונות, דביקות בשכינה - ע"י דביקות בת"ח - וכיו"ב⁹⁴.

89. כך ביאר מהרש"א (חידווא"ג סוטה כ"א א' ד"ה "מאי בוז יבוזו לו וכו'") כפל הלשון "בוז יבוזו", והכוונה "בכפל, דהיינו בעוה"ז ובעוה"ב, כדמסיק דיבוזו בעוה"ז דלא לקראוהו הלל אחי שבגא כמו שקראו שמעון אחי עזריה לכבודו בעוה"ז, וכן ר' יוחנן דבי נשיאה נקרא בעוה"ז כן לכבוד דבי נשיאה, ויבוזו עמו גם בעוה"ב מלמפלג עמו שכר לימוד תורה".

90. ר' לשון תרגום יונתן בראשית ל' כ' - מהדורת דוד רידר, ירושלים תשל"ד, עמ' 45 - "עתידין בנוי לקבלא חולק טב, וקרת שמיה זבולון".

91. וראה לשון החת"ס - תורת משה עה"ת, בשלח, מהדו' מ. פאסקעס, ניו יורק תש"ך דף כ"ו-כ"ז (ואיננו נמצא במהדו' ר' י.נ. שטרן, י"ם תשל"ט): "... הסוחר אשר יגע כל ימיו ... להרויח ממון כדי להחיות נפשו ונפש ביתו ולבנות בית דירה ומלבושי כבוד די מחסורו אשר יחסר לו, מר לו מר מאוד וכו' אבל אם הסוחר יקח ממעשרו אשר עמל ויגע והרויח ונותן לתוך פיו של יששכר הת"ח ואז שניהם כאחד טובים, הוא עמל ויגע לקנות קנין בנפשו עולם הבא וכו'". עו"ד במנורת המאור לר' ישראל אלנקאווה חלק ג', פרק תלמוד תורה - מהדו' ה. ענעלאוו, ניו יורק תרפ"ט-צ"ב, עמ' 235 - שכר טוב וחיי עוה"ב ל"נותן דמי סופרים ומשניים" ו"מחזיק בלומדי תורה".

92. ע"י "העמק דבר" דברים ל"ג י"ח - חלוקת סדרי המלחמה בין זבולון הלוחם ובין יששכר המיוחד לתורה ותפילה ומלווהו לכל אשר ילך בדרכי המלחמה, יושב עמו באהליו, והם מרבים לנצח וליקח שלל. וע"ע העמ"ד בראשית מ"ט י"ד-ט"ו, ור' הערה 93, וכן 101, 122.

93. ראה חת"ס עה"ת, מהדו' ר' יוסף נפתלי שטרן, ירושלים תשל"ט, דברים - הברכה ד"ה "ולזבולון אמר וגו' - ... ההולכים למלחמה היה להם פחד אויב מעבירות שבידם, וע"כ היו מקריבין קרבנות על פדות נפשם תחלה כאשר עשה שאול וכו' אמנם זבולון שהספיקו ליששכר לא הוצרך לכל זה דבעוד שהיה לוחם עם אויביו היו הם מקריבים קרבנות בעדו, ולא דוקא קרבנות אלא עוסק בתורה ועולה (כלומר עסק בת"ת, שהרי מיוחדת ומיוחדת עבודת הקרבנות לשבט לוי, ות"ת ליששכר) ולכן שמח זבולון בצאתו למלחמה מבלי פחד אויב שהרי יששכר באהליך וכו', משא"כ שאר שבטים. (ולפי"ז נראה שיששכר אינו מלווה זבולון למלחמה, כ"א יושב באהליו ועוסק בתורה, ור' לעיל הערה 92). עו"ר שם ד"ה "ואולי לזה" הערתו על "היפוך היוצרות" במלחמת דבורה וברק עם סיסרא, שם עיקר המלחמה היתה ע"י יששכר.

94. ע"י סנהדרין, ק"ב ב' ב': "אחאב וותרן בממונו היה, ומתוך שההנהגה תלמידי חכמים מנכסיו כיפרו לו מחצה". ומהרש"א בחידווא"ג שם "וענין שכיפרו לו מחצה במצוה זו כי המהנהג ת"ח כאלו דבק בשכינה וכו'". ור' ברי"ף על עין יעקב ע"ז ה' (י"ט) ד"ה "מ"ד אשריכם זורעי על כל מים וכו' - כיון שאתה גומל חסד עם ת"ח ... מעולה כאילו הוא עצמו עסק בתורה ... הרי הוא כמוהו ויצרו מסור בידו". ולשון "פני משה" לירושלמי סוטה פ"ז ה"ד ד"ה "ר' ירמיה וכו' - ... אע"פ שהוא לא למד כלל הרי הוא במעלת בעלי תורה ... להיותן שוין במדרגה אחת".

כללו של דבר – יחסים אלה דו-צדדיים היו. אם מחד גיסא נתמך ומסתייע הוא יש שכר מזבולון, הרי מאידך גיסא משיב הוא לזבולון מלוא חופניים שכר ותועלת, הן לעוה"ב והן כבר בעוה"ז.

חיי המעשה של שבט יששכר

דא עקא, דעת חז"ל הבאה לביטוי במכלול רב זה של מאמרים המצביעים, לכאורה, על שותפות מליאה ודו-צדדית בין שבט "בטלנים" ⁹⁵ אשר כל אוכלוסיו עסוקים אך ורק בישיבה תמידית באהלה של תורה, ובין שבט יצרני המפרנס ומכלכלם, דעה שכזו הינה (א) קשה – מחמת מקורות מקראיים, (ב) תמוהה – מסברה, וכן (ג) סתורה ממדרשי חז"ל עצמם. שהרי לעומת דעת חז"ל הנ"ל על שבט יששכר, מוצאים אנו מקראות המורים על פעילותו, כגון במלחמת סיסרא בה הודגש חלקו הצבאי-מלחמתי של יששכר שלא פחות היה מחלקו של זבולון. ואם על זבולון אמרו הן "זבולון עם חרף נפשו למות" ⁹⁶ והן "מזבולון מושכים בשבט סופר" ⁹⁷ הרי על יששכר אמרו "ושרי ביששכר עם דבורה, ויששכר כן ברק בעמק שלח ברגליו" ⁹⁸, מה שמורה שותפות פעילה בקרב. מה גם שבמקום אחר ⁹⁹ צויינו בני יששכר כ"גבורי חיל" היוצרים "גדודי צבא מלחמה!" ולא רק במישור הפרטי, כי אם גם במישור הכללי נטו שכמם להנהגה לאומית ¹⁰⁰. משמע, לא רק עיסוק תורני היה חלקו של יששכר, כי אם גם בחיי המעשה שלח ידו.

יתירה מזו; אם על מקורות אלה ניתן אולי להצביע כעל התנהגות חריגה שנצרכה לשעתה, שעת צרה ומצוקה בה אפילו שבט יששכר נרתם בעל כרחו ללחימה ולהנהגה ¹⁰¹, הרי לעומת זאת דרך הפשט בברכת יעקב לשבט יששכר ¹⁰² "וירא מגוחה כי טוב ואת הארץ כי נעמה" מורה על עיסוק תדירי בעבודת האדמה כאיכר לכל דבר. כפי שאכן כתב רשב"ם ¹⁰³ על יששכר אשר "עובד אדמתו יהיה כחמור בעל איברים חזק, מצוי בין המשפטים תחומי העיר לחרוש ולעבד את האדמה" בהכירו בערך

95. ראה לעיל הערה 9.

96. שופטים ה' י"ח, וראה שם ד' ו'–י".

97. שם ה' י"ד.

98. שם שם ט"ו.

99. ראה דה"א ז' א"ה.

100. "תולע בן פואה... איש יששכר", שופטים י' א'.

101. כן משמע ממ"ש "מצודת דוד" שופטים ה' ט"ו: "עם כי השרים ביששכר ישבו בכל עת עם דבורה ללמד בישראל חק ומשפט וכמ"ש ומבני יששכר יודעי בינה לעתים וגו' ולא נסו א"כ מעולם ללכת במלחמה ויששכר עכ"ז עשה כן כמו ברק וירד למלחמה כמוהו"; בחינת "במקום שאין איש השתדל להיות איש". ר' עוד לעיל הערה 92.

102. בראשית מ"ט ט"ו.

103. רשב"ם ויחי מ"ט י"ג ט"ו. וראה גם רד"ק שם – מהדו' הרב משה קמלהר, מוסד הר"ק י"ם תש"ל, עמ' כ"ז.

"מנוחת האדמה, כי טוב יותר מלצאת למרחקים וכו'". נמצא תוכן ברכת יעקב מכוון ליששכר האיכר¹⁰⁴. ומתוך שזהו פשט ברכת יעקב סבר "חזקוני"¹⁰⁵ לפרש בדרך זו גם את מקבילתה, את ברכת משה ליששכר: "ויששכר באהליך – ארצו היתה טובה לזריעה, והיה הוא יושב באהלים לשמור שדותיו, והתפלל משה שיצליח וישמח בשדותיו. וכן אמר יעקב רובץ בין המשפתים בין הגבולים לשמור שדותיו"¹⁰⁶, ומתוצרת זו היה נותן "למלכי ישראל עישור תבואתו"¹⁰⁷.

הרי לנו הבנה פשוטה במקראות המורה על עיסוק מקצועי-חקלאי לשבט יששכר¹⁰⁸, מה שכמובן אינו עולה בקנה אחד עם הנחת "בטלנותו" מחיי המעשה. וכן גרס אונקלוס בתרגומו¹⁰⁹ "וחזא – יששכר – חולקא ארי טב וית ארעא ארי מעבדא פירין וכבש מחוזי עממיא וישיצי ית דריהון ודאשתארון בהון יהון ליה פלחין ומסקי מיסין"; כלומר – חקלאי ואיכר, ואף לוחם לעת מצוא. וצריך ביאור.

נוסף לכך, שותפות מעין זו שתוארה עד עתה, תמוהה היא מאוד. קשה להעלות על הדעת מצב כה קיצוני בו מחד גיסא שבט רב אוכלוסין¹¹⁰ על גבריו נשיו וטפו כולו מיוחד אך ורק לתורה, ומאידך גיסא מצוי שבט שלם – רב אוכלוסין אף הוא¹¹¹, ובודאי גם רב-דעות, והשבט כולו מוכן לעמול ולהתייגע בהספקת

104. ראה גם לשון רש"ד הירש בפירושו עה"ת, ויחי מ"ט ט"ו: "...מייצג יששכר את הגרעין העיקרי של עם ישראל, את החקלאי היהודי (הדגשה במקור) וכו'".

105. חזקוני דברים ל"ג י"ח, וראה גם דבריו לבראשית מ"ט י"ג-ט"ו. (מכלל השוואת דבריו משמע שסבר כי זבולון מתווך וסרסור לתוצרתו של יששכר).

106. ור' שופטים ה' ט"ו "בין המשפתים לשמוע שריקות עדרים".

107. חזקוני בראשית שם; וראה גם בפירוש רבינו יוסף בכור שור עה"ת שם (מהדו' י"ם תשט"ז, עמ' ס"א) המפרש "למס עובד" על התרו"מ שהיה נותן מיבוליו לכהנים ולויים, וכי"ב בפירוש ר' חיים פלטיאל שם. וכ"כ רבי בכור שור הנ"ל: "ויששכר באהליך – שיושב שם לשמור שדותיו".

108. מה ששב וקיבל ביטוי ניכר בצוואה המיוחסת ליששכר (צוואת השבטים, "הספרים החיצונים" מהדורת אברהם כהנא, תל אביב תש"ך כרך ראשון. ור' גם מהדו' הרטום כרך א', ובפירושו): "ואהי עובד אדמת אבי ואדמת אחי ואאסוף את תבואות אדמתם בעתן" (ג' א', דף קפ"א); "... עמלי אכל את כחי ... (שם ה', שם), והשוה לפסוק האחרון בצוואתו); "כי לדלים ולאשר בצרה נתתי מטוב האדמה בתם לבני" (שם ח', קפ"ב; ור' שם ז' ה' קפ"ג); ומתוך כך ציוה ליורשיו: "שימו מעיניכם לעבוד את האדמה ועמלו במפעליכם בכל עבודת השדה והביאו מנחה בתודה לה'. כי בראשית בכורי פרי האדמה יברך אתכם ... כי לא ינתן לכם חלק אחר מלבד משמני הארץ אשר פריה בעמל תוציאו. כי גם יעקב אבי ברכני בברכות האדמה ובראשית תבואותיה!" (ה' ג' ו', קפ"ב); ולעומת זאת על החוטאים אמר "והמה יעזבו את עבודת האדמה וגו'" (י' ב', קפ"ב). כאן שוב אין כל ספק שייחסו בוודאות עבודת האדמה כעיסוקו של יששכר.

109. תרגום אונקלוס בראשית מ"ט ט"ו, ושם ציין שיששכר היה "עתיד בנכסין".

110. במנין ראשון – במדבר א' כ"ט – 54,400 גברים "מבן עשרים שנה ומעלה", ובמנין שני – שם כ"ז כ"ה – 64,300, וראה עוד דה"א ז' ב', ד' ה'.

111. במנין ראשון – במדבר א' ל"א – 57,400 גברים "מבן עשרים שנה ומעלה", ובמנין שני – שם כ"ז כ"ז – 60,500.

פרנסת "שותפו"¹¹². שותפות שכזו אשר ככל היותר ניתן להעלותה על הדעת אצל יחידים, אין להעלותה על הדעת במישור ציבורי רחב.

וכך אמנם תמה מהרז"ו¹¹³: "צריך ביאור איך היו עושים, שלא יתכן לומר שכל שני השבטים היו שותפים ביחד ולכלם כיס אחד, הוא דבר שלא יתכן!" ומכיון שלא יתכן שותפות כל-שבטית שכזו, ודאי לא לכך כווננו חז"ל בדרשותיהם.

והנה אם עד עתה ניתן היה – ויכולים היו חז"ל – לדחוק לפרש ולהעמיד הפסוקים הנזכרים באור דרשני שונה וכך יכלו להסיטם מפשטם לדרשם, וכך גם את התמיהה ניתן היה לפתור בדרך זו או אחרת, ואולם לא כן לגבי הסתירה הפנימית שבדבר. חז"ל עצמם בכמה דרשות ציינו אם במפורש ואם בעקיפין מיקצועו ועיסוקיו של יששכר!

במדרש "שכל טוב"¹¹⁴ אמרו: "שבט יששכר תקיף, סובל עבוד קרקע ועול תורה... כיון שראה מנוחת ריבוצו במקומו כי טוב לו יותר מלצאת בשיירות ומלפרש בים, ואת הארץ שלו כי נעמה לפירות, ויט שכמו לסבול להיות נושא סבל להכניס פירותיו ולקייצותיו". וכן אמרו בב"ר¹¹⁵ "ויט שכמו לסבול – עולה של ארץ ישראל"¹¹⁶, ועוד שבו ופירושו שם "יששכר חמור גרם, פירותיו של יששכר גסין היו וכו'"¹¹⁷. מכאן שחז"ל עצמם ראו בשבט יששכר אנשי מעשה לכל דבר, אשר עיסוקם בחקלאות. ואם כן הוא צריך להבין כיצד יותאמו דרשות וקביעות אלה עם הדרשות הנ"ל הגורסות בצורה קאטגורית ומוחלטת שיששכר לא עסק אלא בתורה, ובתורה בלבד.

*

כאן המקום להעיר: לא ניתן לפתור בהינף קולמוס של "מחלוקת דורשים", ו"אלו ואלו דברי אלקים חיים" הקשיים הנ"ל, משום ההיבט העובדתי-היסטורי המובע בדרשות אלה בהקשר לתיפקודו של שבט יששכר.

112. ואל תשיבני משבט לוי אשר ללא ספק עיבדו שדותיהם שהיו סביב עריהם כחקלאים לכל דבר (ראה במדבר ל"ה, ועיי' סוטה פרק ה' משנה ג', ורמב"ם הל' שמיטה ויובל פי"ג ה"כ), ובגוסף לכך קיבלו מתנותיהם מכל שבטי ישראל.

113. מהרז"ו בפירושו למדרש במדב"ר י"ג י"ז.

114. מדרש שכל טוב, ויחי מ"ט י"ד-ט"ו, מהדורת ש. באבער, עמ' 316. ור' עוד "מדרש החפץ כת"י" הנדפס בתר"ש ויחי (כרך ח', פמ"ט רכ"ב*) "וירא מנוחה כי טוב, ענין הכתוב שראה חלקו יפה שמח בארצו ועבד בה הקב"ה, עובד אדמתו ישבע לחם ומרדף רקים ישבע ריש"; עו"ר שם רל"ג.

115. ב"ר ת"א ויחי צ"ח (צ"ט בכי"ו) י"ב עמ' 1263.

116. ועיי' במדב"ר י"ג י"ז: "מזרק אחד כסף, כנגד הארץ שהיא עשויה ככדור שהיתה חלק יששכר וכו'".

117. וראה עוד ב"ר שם צ"ט י"ד, עמ' 1281: "יששכר מביא בחמור", וכן שם י"ג "יששכר כונס"; ור' עוד במהדו' מירקין הנ"ל חלק ד' ויחי, עמ' 266.

כך גם "הגישה המחלקת" הנקוטה תכופות ע"י חוקרים רבים, אם מהיבט תקופתי-הסטורי, אם מהיבט דרשני-אישי¹¹⁸ ואם מהיבטים אחרים, אף שנכונה היא לעתים עדיין אין היא מוכיחה על הכלל באופן וודאי. אדרבא, בכל מקום שיכולים אנו להתאים ה"סתירות" בלא דוחק, להשוות המקורות וליישבם אלה עם אלה, זכות וחובה מוטלת עלינו לנהוג כן. במקרים רבים ניתן לנהוג כך בלא שום קושי ודוחק, בהבנה חודרת ומעמיקה לתוככי מאמרי חז"ל, תוכנם ומגמתם. בעיקר נכונה גישה זו כאשר ישנו מקור מפורש, המפשר, מיישב ומכריע הביאור; כדלהלן במקרה דנן.

שתי חטיבות בשבט יששכר

נראה שפשר חידה זו בתיפקודו של שבט יששכר מצוי הוא בחלוקה הפנים-שבטית שנהגה אצלו. אמנם נכון, כאמור לעיל בהרחבה, שהיו ביששכר חכמים ונבונים לומדי תורה אשר השקיעו מיטב זמנם ומירצם לעסק זה לבדו. ברם אין הדברים האמורים מתייחסים לכל השבט; כהדגשת מדרש "שכל טוב"¹¹⁹: "מקצתם עוסקין בתורה, ומקצתם יוצאין לעבוד את האדמה כאנשי מס... כך היו גובין אנשים מס לעבוד את אדמתם והשאר יושבין ועוסקין בתורה".

כלומר, אף כי באופן יחסי לשבטים אחרים מרובים היו בשבט יששכר לומדי תורה המיוחדים לכך, וזו הסיבה שצויינו על כך במדרשים הנ"ל, אף על פי כן היו מבני השבט – ולא נודע מספרם וחלקם הכמותי – שהיו חקלאים לכל דבר, זה היה מקצועם ומקור פרנסתם. ונמצא שהיתה חלוקה בשבט: אלה לתורה, ואלה לעבודה ולמלאכה¹²⁰. לומדי התורה אשר החכימי והשכילו רבות בחכמה זו מתוך עיסוקם המלא אך ורק בה, לאלה יוחדו המאמרים הנזכרים לעיל על תמיכת זבולון וסיועו לתורת יששכר. ואילו לעושי המלאכה שבשבט יוחדו המאמרים המציינים עיסוקיו החקלאיים של שבט יששכר.

חלוקה מעין זו כבר ציין רש"י בפרשו שירת דבורה¹²¹: "ושרי ביששכר – שרים שביששכר הם סנהדראות עוסקין בתורה יודעי בינה לעתים, הם תמיד עם דבורה ללמד בישראל חוק ומשפט... ויששכר

118. בנידון דנן עסק בכך במפורש, ונקט גישה זו, פרופ' משה בר, במאמרו "יששכר וזבולון – לשאלת קיומם הכלכלי של אמוראי א"י", שנתון בר אילן כרך ו' תשכ"ח עמ' 167-180. שם ניתח דרך התהוות דרשת השותפות ועריכתה בצורה הידועה לנו, כתוצאה ממניעים כלכליים אישיים צרים של קבוצת ת"ח – מסויימת ומוגדרת – שנוקקה לתמיכת המון העם וסיועו אשר יאפשר להם ללמוד באין מפריע. ראה להלן נספח ד'.

119. מדרש שכל טוב, מהדורת ש. באבער, ויחי, עמ' 316.

120. אלא שגם עובדי האדמה שמשבט יששכר מיוחדים היו. "בעוד יהודה מייצג את שבט המושלים, וזבולון את שבט הסוחרים, מייצג יששכר את הגרעין העיקרי של עם ישראל, את החקלאי היהודי. אין הוא עובד כדי לעבוד ללא הרף ולצבור הון; איש העם מישראל לא ישעבד את עצמו לעבודה... הוא יניח לזבולון להרויח בתוצרתו מליונים, אך הוא עצמו יעדיף לשבת בביתו... לבו לא ימשך אחרי תפארת מלחמה ולא אחרי רווח המסחר... לפיכך זכה דוקא שבט זה לשמור על אוצרות הרוח של האומה... בלימוד תורה רואה את המטרה העיקרית, ובמלאכה רק אמצעי מקרי. כדרך בסוּחָה ביותר לקראת מטרה זו, ראה יששכר את הארץ: את החקלאות". רש"י הירש עה"ת, ויחי מ"ט ס"ו.

121. שופטים ה' ס"ו.

כן ברק – ושאר העם של יששכר כן הם עם ברק לכל אשר יצוה. בעמק שלח ברגליו – שלחם בכל שליחותו ולאסוף את העם ולכלל דברי המלחמה". גם כאן צויינה במפורש "חלוקת העבודה" שהיתה בשבט: אלה לתורה, ואלה למלאכה ומלחמה¹²². ממילא שוב אין המדובר בשותפות כל-שבטית – קולקטיבית, כי אם "אימוץ" לומדי התורה שבשבט יששכר ע"י בני שבט זבולון שרצו בכך¹²³.

מתוך כך מקבלת גם שותפותם של יששכר וזבולון אופי שונה וגוון חדש. שוב אין מדובר בשיתוף קיצוני בין "בטלן" ו"יצרן" אשר כל אחד מהם מתבצר בתחומו הוא. מעתה מתברר שמן הבחינה השבטית, מורכב הוא שבט יששכר. תלמידי החכמים שבו המשקיעים מירצם וזמנם לעיסוק תורני מלא הם אכן היו מסתייעים מתומכיהם הזבולוניים¹²⁴. אך לצידם של חכמים אלה כולל השבט בקרבנו גם חקלאים, איכרים ועובדי אדמה, ולגבי דידם באה השותפות לידי ביטוי בשווק תוצרתם ע"י זבולון ברחבי הארץ וחוצה לה¹²⁵.

"סרסור" ומתווך היה זבולון לתוצרתו החקלאית המשובחת של יששכר. כך אמרו במדרש בראשית רבה¹²⁶: "פירותיו של יששכר גסין היו, והיה שבטו של זבולון מביא באניות ומוכר"¹²⁸. היינו, אניותיו של זבולון היו משמשות אותו לשווק תוצרתו של יששכר, וכך נהגו שניהם מפירות מסחר זה. זו ודאי גם

122. "חלוקת עבודה" זו עשויה לפשר בין הגישות השונות המצויינות לעיל הערות 92, 93, 101 באשר לשותפותו הפעילה של יששכר במלחמה, ויתכן לחלק בין אישי המעמדות השונים.

123. מהרז"ו הנזכר – לעיל הערה 113 – כתב: "הסברא נותנת שכל אחד מזבולון בחר לו אחד מיששכר, והיו טובי עין בלא קפידא אף אם הגיע לאחד מזבולון שנים או שלשה מבני יששכר אם היו בני יששכר רבים מבני זבולון, ואם היו בני זבולון רבים היו שנים ושלשה מבני זבולון מפרנסים אחד מבני יששכר". אולם בכך לא יישב מהרז"ו אלא רק דרך ואופן השותפות מן הבחינה הטכנית, שותפות שהיתה נעשית באופן פרטי בין פלוגים (משבט יששכר לאלמוגים) משבט זבולון; ולא עמד על כך שבהכרח לא כל שבט יששכר היו לומדי תורה בלבד, וכן לא כל שבט זבולון היו מפרנסים אותם – מה שהוכח במקורות הנ"ל, ויישבם.

124. ושם גם שותפות פנימית היתה בשבט יששכר עצמו; וזה הנרמז בלשון המדרש – "שכל טוב", הנ"ל – "היו גובין אנשים מס לעבור את אדמתם", כלומר מקצת השבט עמל במטרה לפרנס את כל השבט. בנוסף לכך יתכן שהיו גם מבני שאר שבטים – מלבד זבולון – אשר חפצים היו לסייע ולתמוך בלומדי התורה שמשבט יששכר. כך משמע מלשון תרגום יונתן (בראשית מ"ט ט"ו, מהדורת דוד רידר ירושלים תשל"ד עמ' 78) "... בגין כך ארכין כתפיה למלעי באורייתא והווי ליה אחוי מסקי דורגין" – אחיו, לאו דוקא זבולון בלבד; ור' עוד תרגום יונתן לבראשית ל' י"ח, כ"א.

125. בלשון המדרש – הערה 126 – "והיו אומות העולם רואין אותן וכו'", ולשם כך הוזקק זבולון לאניותיו.

126. ב"ר ת"א ויחי ז"ח צ"ט בכ"ו) י"ב, עמ' 1263.

127. שם צ"ט י"ג, 1281, ושם י"ד "יששכר מביא בחמור וזבולון באניות".

128. ור' עוד ב"ר, מדרה"ג ושכ"ט המצויינים בהערה 129; ובמדרש שכ"ט ויחי מ"ט י"ג (עמ' 316): "... לפי שזבולון הולך ועוסק ומביא ונותן וכו' ולעומתו יששכר אין לו עסק לא לפרש בים ולא לצאת בשיירה", וכן שם ט"ו: "ראה מנוחת ריבוצו במקומו כי טוב לו יותר מלצאת בשיירות ומלפרש בים". כלומר, את מלאכת השווק חסך זבולון מיששכר.

הסיבה שבמדרשים רבים הנוגעים ליששכר וזבולון משולבות המילים "סרסור"¹²⁹, ו"פרקמטיא"¹³⁰, שבכך התבטאה שותפותם.

ממילא שבה ומתבארת כהלכה ברכת משה המשותפת ליששכר וזבולון ומאגדתם יחד: "שמח זבולון בצאתך ויששכר באהליך". הצלחת זבולון בשווק תוצרת יששכר, משמחת היא – כלכלית – את שניהם, ולכן משותפת היא הברכה. פעולתו האחת של זבולון – יציאתו הימה לשווק – משמחת שני שבטים: "שניהם היו מתפרנסים ביחד"¹³¹.

שיטה חדשה – יששכר סרסור

עם זאת מן הראוי להעיר למדרש הגורס אמנם אותה שותפות בין-שבטית, ואולם הופך הוא את היוצרות. לדידו לא זבולון הוא המשווק תוצרתו החקלאית של יששכר, אלא דוקא יששכר הוא הסרסור לסחורות זבולון המיובאות מעבר לים. כך גרסו ב"שיטה חדשה" זו¹³²: "זבולון לחוף ימים ישכון, וכל הסחורות למחוזו באין, כדכתיב והוא לחוף אניות, ויששכר משתכר"¹³³ בסחורותיו, כדכתיב יששכר חמור גרם, שנוטל הסחורות מזבולון ומשתכר בהם, הוא שאמר משה רבינו שמח זבולון בצאתך לפרש בים, ויששכר באהליך שמשתכר באהליו מסחורות של זבולון". היינו, דוקא יששכר הוא המתווך ומשווק סחורות זבולון ומשתכר בהן¹³⁴.

129. "מה יפה היתה סרסרותן של דודאים, שעל ידי דודאים עמדו ב' שבטים גדולים בישראל, יששכר וזבולון וכו'" – ב"ר ת"א ויצא ע"ב י"ז, ע"מ 841; וכי"ב מדרש הגדול ויצא ל' י"ח (מהדו' מרדכי מרגליות, מוסד הר"ק י"ם תשכ"ז, בראשית עמ' תקל"א) "מה יפה היתה סרסרותן של דודאים לפני מי שאמר והיה העולם ב"ה וכו'"; וכן ראה במדרש שכל טוב הגז' ויצא ל' ס"ז (עמ' 147), ולהלן הערה 136.

130. על "פרקמטיא" במובן מסחר וסחורה, ראה "ערוך" (לרבינו נתן מרומי, וערוך השלם קאהוט) בערכו, וכלשון הגמ' – ב"מ מ"ב – "שליש בפרקמטיא". ובגדון דגן ראה מדרש ב"ר ת"א הנ"ל צ"ט י"ג (1281) צ"ח י"ב (1263) במדב"ר י"ג י"ז, ילקו"ש דה"י א' תתרע"ט, שכ"ס הנ"ל ויצא ל' י"ז (147), וכן גם תנחומא (ישן) ויחי י"א, מדרה"ג הנ"ל ויצא ל' י"ח (תקל"א), ועוד.

131. מדרש במדב"ר י"ג י"ז.

יתכן כי מן הראוי להעיר כאן להקבלת ב' החטיבות ביששכר לב' חטיבות אצל זבולון; ור' ב' ספר נייגר" (הוצ' "החב' לחקר המקרא בישראל" ירושלים תשי"ט) עמ' 37–48 על שני הענפים בשבט זבולון, הא' יבשתי והב' לחוף ימים.

132. "שיטה חדשה לברכת יעקב" עפ"י דפוס ויניציאה, מדרש בראשית רבה, מהדורת מ.א. מירקין (תל אביב, תשי"ט) חלק ד', ויחי, פרשה ב' (עמ' 266).

133. ויש גורסים – שם – "מסתפח".

134. ראה גם מה שכתב משה דוד קאסוטו (מחקרים במקרא ובמזרח הקדמון כרך ב', הוצ' מאגנס י"ם תשל"ט עמ' 23): "... נצטרך להניח שיששכר, שמטבעו לא היה פעיל, הסתפק בסחר הדברים שהביא זבולון ממדינות הים (פירוש זה נראה לי עדיף)".

ברם, מלבד מה שמדרש זה יחידי הוא ¹³⁵ לעומת שפע המקורות הנ"ל שגרסו היפוכם של דברים, וזבולון הוא שהיה סרסור לתוצרתו של יששכר; עוד מלבד זאת מצינו במדרש שציינו "סרסרותו" של זבולון, שווקן ותווכו לסחורות, לא רק כלפי יששכר לבדו כי אם כלפי כל אחיו, כנראה משום שזה היה מעיסוקיו הראשיים של זבולון. כך אמרו במדרש הגדול ¹³⁶: "שמח זבולון בצאתך – פרוש איפודין שלך, לפי שהיה זבולון סרסור בין אחיו לאחרים, לוקח מאחיו ומוכרן לאחרים, לוקח מאחרים ומוכרן לאחיו" (ואל תקרי אחיו – בחיריק – כ"א אחיו – בקמץ). כלומר – השווק והתווק היו עיסוקים כלליים של זבולון ¹³⁷. ואם כן הוא, ודאי לא נזקק לסיועו של יששכר בתחום בו התמחה; אלא להיפך – וכאמור לעיל – זבולון הוא זה ששווק תוצרתו החקלאית של יששכר. וכך צמחה ופרחה לה שותפותם בשני מישורים: מישור אחד – בין "יששכר" עובד האדמה ל"זבולון" המתווק, ומישור שני בין "יששכר" הת"ח לומד התורה ל"זבולון" התומכו ומפרנסו.

*

לאור האמור נוכל לשוב ולראות בשותפות בין-שבטית זו שתי פנים: פן אחד מתייחס לשיתוף הפעולה הכלכלי שהתבצע בין השבטים, לתועלת שני הצדדים. מן הצד האחד עמל וטרח יששכר-האיכר בעבודת האדמה, ומן הצד השני משווק זבולון תוצרת חקלאית זו בארץ וחוצה לה. פן שני מתייחס לשותפות החומרית – רוחנית שנערכה בין השבטים, כאשר נדיבי עם זבולוניים פרנסו וכלכלו ת"ח משבט יששכר. הצד השווה לשתי הפנים הוא רווח הזמן שניתן ליששכר, אם מעט – פן ראשון – ואם הרבה – פן שני – הוא הזמן אשר איפשר לשבט יששכר להחכים רבות בתורה, יותר משאר שבטי ישראל. ואף בזאת שווה, זבולון גם הוא היה נהנה מן השותפות, הן בעוה"ז והן בעולם הבא.

בנוסף לכך נמצינו מעירים שאין ב"מחלוקת המדרשים" יותר מאשר הדגשת היבטים שונים; מדרש מדרש וההיבט אותו צריך היה להדגיש – נכון לאותה שעה ומקום. באשר לשותפות הנדונה – הכל מודים בקיומה, לגווניה השונים, כמבואר.

135. ומן הראוי להעיר שבב"ר מהדורת תיאודור-אלבק (עמ' 1221) השמיטו כליל קטע זה:

136. מדרש הגדול וזאת הברכה ל"ג י"ח, מהדורת שלמה פיש (דברים) מוסד הר"ק י"ם תשל"ג עמ' תש"ע; וכיו"ב בילקום-ש ברכה רמז תקק"ס; "שמח זבולון בצאתך – מלמד שהיה זבולון סרסור לאחיו, והיה לוקח מאחיו ומוכר לכנענים ומן הכנענים ומוכר לאחיו".

137. אמנם "חזקוני" בראשית מ"ט י"ג כתב "... שזבולון היה עוסק בפרקמטיא בגלל יששכר".

הביטויים השנויים לעיל אודות שותפות יששכר וזבולון, לא פסחו על ספר הזוהר, שגם בו ייחדו דברים לזבולון. "א"ר יהודה זבולון ויששכר תנאי עבדו. חד יתיב ולעי באורייתא וחד נפיק ועביד פרקמטיא ותמיך ליששכר, דכתיב "ותומכיה מאושר"; והוה פריש בימי למעבד פרקמטיא, וחולקיה הכי הוה, דהא ימא הוא אחסנתיה וכו' לחוף ימים ישכון באינון פרישי ימים למעבד פרקמטיא לחוף ימים" (זוהר ח"א רמ"א ב').

בכך יישבו תמיהת הקדמת זבולון ליששכר: "אמאי אקדים בברכאן זבולון ליששכר תדיר והא יששכר אשתדלותיה באורייתא ואורייתא אקדים בכל אתר ... אבוי אקדים ליה משה אקדים ליה. אלא זבולון זכה על דאפיק פתא מפומיה ויהב לפומיה דיששכר בגיני כך אקדים ליה בברכאן וכו'" (שם רמ"ב א').

וכן יישבו סדר הדגלים והקרבות – סמיכות ליששכר: "סדרא דדגלים הכי הוא ... ולבתר זבולון דסמיך ליששכר דיהב לון מלאי וחילא לאתעסקא באורייתא" (שם רנ"ט א' – השמטות, סי' כ"ה). ושוב, גם את ברכת משה ביארו באופן דומה "כתיב ולזבולון אמר שמח זבולון בצאתך ויששכר באהליך, מלמד דאשתתפו כחדא, דא נפיק ואגח קרבא ודא יתיב ולעי באורייתא; ודא יהיב חולקא לדא ודא יהיב חולקא לדא וכו' ויששכר חולקיה באורייתא ויהיב לזבולון חולקא דאורייתא ודאי וע"ד אשתתפו כחדא וכו'" (ח"ג ק"נ א'). גם על עניינו של יששכר כאיש תורה עמדו בכמה מקומות: ראה ח"א קנ"ו ב', (קנ"ח א'), רמ"ב ב', ח"ב כ"ז א'; עו"ר ח"ב ק"צ ב' (ומ"ח ב').

נספח ב'

כמצויין לעיל, אחד מן הביטויים שמצאו חז"ל לשותפות יששכר וזבולון במקרא, היה הקדמת זבולון ליששכר. ואולם לא בכל מקום ולא לכל ענין הוקדם זבולון, ויש מקום לסקור בקצרה התפלגות המקומות, וטעם הדבר.

בכל הגוגע לסדרי תולדות, לסדרי המסעות, וכן כסתם שיגרא דלישנא – יששכר קודם: ראה בראשית ל' י"ז-כ' (לידתם) שם מ"ו י"ג-י"ד (ירידה למצרים), שמות א' ג' (כנ"ל) במדבר א' כ"ח-ל' (מנייני מדבר ומסעות) שם כ"ו כ"ג כ"ו (כנ"ל) דה"י א' ב' א' (תולדות) שם י"ב ל"ג-ל"ד (סדרי מלחמה) ומ"א (שיגרא דלישנא) דה"י ב' ל' י"ח (כנ"ל).

לברכות – זבולון קודם, וכולל; כאמור לעיל.

בסדרי נשיאים מצינו חילוק. סדרי נשיאים הקשורים למסעות המדבר – יששכר קודם: במדבר א' ח'-ט', ושוב שם ב' ה' ז', ושם י' ט"ו-ט"ז, ומתוך כך (בפשטות – שהסדר קבוע עפ"י סדרי מחנות) שם ז' י"ח כ"ד

(קרבנות הנשיאים) ; וכן גם דה"י א' כ"ז י"ח-י"ט (מינוי נגידים) [ולהעיר ששופט – קרי הנהגה – מבני יששכר – תולע בן פואה (שופטים י' א'-ב') קדם לשופט מבני זבולון – אילון הזבולוני (שם י"ב י"א-י"ב) וכן גם לאבצן שהיה מבית לחם – נחלת זבולון. ראה אנצ'י מקרא' כרך ב' עמ' 901].

לעומת זאת, בסדרי נשיאים הקשורים לנחלה – זבולון קודם: במדבר ל"ד כ"ה כ"ו, יהושע י"ט י' י"ז. אמנם אין כן הסדר ביחזקאל מ"ח כ"ה-כ"ו ל"ג (וכן ביחס לערי הלויים – ראה יהושע כ"א ו'-ז' ל"ד ודה"י א' מ"ז-מ"ח נ"ז-ס"ב)!

"יששכר קודם לזבולון לכבוד, ונמנה ראשון בנשיאים ובדגלים, שהוא ראשון לתולדה והוא חכם ויושב בישיבה וכל אחיו צריכים לתורתו לדעת מה יעשה ישראל, "כבוד חכמים ינחלו" (משלי ג'); ואולם לברכה – זבולון קודם, הן בפי יעקב והן בפי משה, שכן הברכה – עיקרה בקרב הארץ, בעולם המעשה, שם זבולון עיקר ידיו רב לו בכשרון המעשה ואין חקר לפעולתו, אוצרות מרחקים וגנזי מעמקים – "שפע ימים יינקו ושפוני טמוני חול" – הוא יונק וחושף ומביא אל הקודש פנימה – לפיו של יששכר אחיו שיושב במנוחה ועוסק בתורה. הרי שברכתו של יששכר בתורה נתלית היא בברכת זבולון שהיא סיבתה, וטפילה לה. שכך מידת העולם: דרך ארץ קדמה לתורה... אתה מוצא, כל זמן שישראל במדבר יושבים באהל ובמשכן, אוכלים לחם שמים ולומדים תורה מפי הגבורה, ה' בדד ינחם ואין עמם אל נכר – כל אותה העת יששכר קודם לזבולון, בפקודים בנשיאים ובדגלים. משבאו לארץ לעבדה ולשמרה ולהאיר משם לכל עמי תבל ולבנות להם את בית הבחירה – זבולון קודם ליששכר, הוא עולה ראשון בגורל הנחלה ואף הנשיא המנחיל לשבט זבולון (בסדר מסעי) קודם לנשיא יששכר; ואולם לעתיד, ביום אשר יניח לנו ה' מן העבודה הקשה אשר עבד בנו, ושוב "בדד עין יעקב" ואין לזרים אתו – נהנים מזיו שכינה ונוטלים שכר יגיעתם – אז חוזר יששכר ונוטל חלק בראש, וכאשר ראינו בנחלת הארץ שלעתיד (כיחזקאל מ"ח) ובשערי מקדש העתיד (שם) יששכר קודם לזבולון! "ספר הפרשיות" ר' אליהו כי טוב, וזאת הברכה, עמ' תקפ"ז-פ"ז ור' שם עמ' תקל"ז. עו"ר בספר "שערי אורה" עה"ת לר' מאיר צבי ברגמן, ירושלים תשמ"א, חלק שני, פרשת נשא עמ' קצ"ט-ד"א).

נספח ג'

כפי שהתבאר, אחד מן הרמזים המקראיים לשותפות יששכר וזבולון הוא, הקדמת זבולון ליששכר בברכת יעקב וצוואתו לבניו על אף היות "יששכר גדול בלידה מזבולון, ועוד ששבט יששכר בעלי תורה יותר מזבולון" – "ולמה, שזבולון עוסק בפרקמטיא ויששכר עוסק בתורה... לפיכך הקדים זבולון ליששכר שאלמלא זבולון לא עסק יששכר בתורה". וצויינה (הע' 48) התמיהה "הרי אפילו נניח שהתומך גדול בדיוק כמו הלומד, עדיין אין בזה די להסביר קדימתו של זבולון הצעיר. מקדימתו משמע כאילו התומך גדול מן הלומד, וזה תמוה, שהרי כל גדולתו של התומך היא בגלל לימוד הלומד ואיך תגדל התולדה מן

האב? ואולי אפשר ליישב שהקדים ברכת זבולון שהיא נצרכה להצלחת יששכר ולכן היא קדומה בזמן. אבל מדברי הגר"א (משלי י"ח ט"ז) משמע שהוא קובע שהתומך הוא העיקר ולומד התורה טפל לו, וצ"ע" (שערי תלמוד תורה, ר"י לוי, שער ו' פרק ג' – ה', עמ' רל"א). על כך יש להוסיף מן המפורש במדרש במדב"ר י"ג י"ז ... תלה חשבון הגדול בזבולון, לפי שגדול המעשה יותר מן העושה! וצריך להבין אם ובמה שכר זבולון גדול.

מ"ראשונים" שציינו ששכר זבולון גדול, נוכל לדייק וללמוד טעם הדבר. רבינו בחיי כתב (בראשית מ"ט י"ג, מהדו' שעוועל כרך ראשון עמ' שפ"ו-ז'): "הקדים זבולון מפני שתורתו של יששכר על ידו... ונמצא זכותו של זבולון גדול לפי שהוא הסבה לתורתו של יששכר, וזהו שכתוב "כי בצל החכמה בצל הכסף", מלת "בצל" מלשון אצילות, ובאורו: אצילות החכמה מתקיימת באצילות הכסף, ומן הטעם הזה הקדים זבולון ליששכר וכו'". במדרש רבי דוד הנגיד, פרשת ויחי (מהדו' א.י. כץ, ירושלים תשכ"ד, עמ' רמ"ד-ה) כלל לנו כלל: "גדול המעשה יותר מן העושה... מכאן יתברר שמי שעוזר לאדם לעסוק בתורה באיזו צורה שהיא, שכרו גדול אצל אלקים יותר ממי שעוסק בה והוא קודם לו בעולם הבא! וכיו"ב כתב המאירי (בית הבחירה, סוטה כ"א א', מהדו' א. לייב, מכון התלמוד הישראלי השלם י"ם תשכ"ז, דף מ"ט) ונעשה הוא – הלומד – טפל לו – לתומך; ועוד.

דייקו בלשונם לפרש שבתחום הגרימה לרבוני תלמוד תורה, דרך הסיוע ללומדיה ותמיכה בהם, בתחום זה גדול הוא זבולון – המאפשר זאת – מיששכר. וכל זה אינו נוגע לגודל ערך תורתו של יששכר, שבענין זה ודאי קודם הלומד למי שאינו לומד. לכך מדויק מאוד מה שמחד גיסא הוקדם זבולון ליששכר בברכת יעקב ומשה העוסקות בשותפותם – הצד המשותף לשניהם – ומאידך גיסא קדם יששכר לזבולון בקרבנות הנשיאים בהם הקריב יששכר על תורתו ועי' בספר "שערי אורה" לר' מאיר צבי ברגמן, חלק שני י"ם תשמ"א, פרשת נשא, עמ' קצ"ט-ר"א (ועו"ר בחלק ראשון, י"ם תשל"ד, פרשת קדושים עמ' קכ"א-קכ"ה), ותמיהות רבות יושבו בכך.

וכבר כתב אוה"ח בספרו "ראשון לציון", משלי ד"ה "אורך ימים בימינה" (מהדו' פולנאה תקס"ד, דף ל"ט א') "כי מה שזוכים המחזיקים אינו אלא בשני דברים: הא' הוא שיזכה לקום בתחיית המתים, והא' הוא לשבת בגן עדן התחתון בצל אותו התלמיד תכם; אבל לחזות בנועם ה' לא יזכה עם הארץ אלא בעל תורה. ועוד אמרו המקובלים כי גן עדן העליון הוא לבחי' הנשמה, ומי שאינו לומד תורה אין לו נשמה אלא נפש ורוח ולזה לא יזכה אלא בג"ע תחתון שיש שם צל אילנות שבגן וכו'". וראה גם בשו"ת אמרי בינה, להגאון ר' מאיר אויערבאך, סוף חלק ראשון סי' י"ג (בסוף הספר, מהדו' י"ם תרל"א צ"א-צ"ב). עו"ר בשו"ת מהר"ם אל אשקר סי' ק"א (מהדו' ירושלים תשי"ט, ח"א דף ע"ד-דע"ו) ובספר "מעשה חייא" לר' חייא הרופא (מהדו' פירדא תפ"ז, חלק השו"ת סי' ט"ז) (י"ו דף צ"ד) וכן בספר "חפץ ה'", לאוה"ח הנז', ברכות ח' ד"ה "גדול הנהגה מיגיעו יותר מיראת שמים וכו'" (מהדו' דעווא – רומניה – תרפ"ח דף ב'), ספר חסידים, מהדורת ויסטניצקי-פריימן סי' תתרמ"ה ועוד. (ומכאן לאפוקי ממירקין שכתב – בפירושו למד"ר ח"ד עמ' 266 – סיבת קדימת זבולון "באשר זבולון הוא המסתכן ביים" – ור' גם בפירושו ח"ג עמ' 131 – מה שאינו מוזכר כלל).

עוד יש להוסיף לכך, מה שצינינו רבים כי אין נגרע מחלק יששכר מאומה, וחלק זבולון – עצמי הוא. כרבינו בחיי דברים ל"ג י"ח (מהדור' שעוועל, כרך שלישי, תפ"ז): "ואולי לכך נכפלה השין בשם יששכר להורות על שני חלקים מן השכר: אחד לעוסק בתורה, ואחד למחזיק התורה בידו". וכן כתב ב"שפת אמת", ויחי תרג"ג ד"ה בענין יששכר וזבולון: "שע"י זבולון הכין פרנסת יששכר לכן קיבל יששכר ב' חלקים, ולכן נקרא יששכר, שכר לו ושכר לזבולון וכו'". והאריך לכתוב כן אוה"ח עה"ת ריש פרשת כי תשא, שמות ל' י"ג ד"ה ואמר ה' וכו': "... בא להודיע כי מה שיטול מהקודש בעד מחצית כספו לא שיתנכה מחלק הלומד ונמצא כל אחד אין בידו אלא מחצית שכר – ולא כן הוא כי שקל הקודש כפול היה ונמצא כל אחד בידו שקל שלם, והבן ... ומעתה הגם כי שנים עשו הדבר כל אחד יטול כנגד השנים, כידוע." (ובהכרח להסביר כך לשונו במדבר כ"ד ו' "המחזיק ידי לומדי תורה חולק עמהם שכר כידוע"; ור' מ"ש שם בנוגע למחזיקי תורה: "... אבל אין עושים פירות בתורה, לפי שאינם לומדים בתורה"). וכן משמע לשון הטור יו"ד סי' רמ"ו "... יספיק לאחרים הלומדים ותחשב לו כאילו הוא לומד בעצמו" – לא חלוקה כ"א שני שכרים, ויש לו שכר עצמי. וכ"כ "הפלאה" בפתחא זעירא למס' כתובות אות מ"ג דאין מגרעין משכר הלומד אלא ה"ז כמדליק מנר לנר. וראה עוד "ראש דוד" להחיד"א, פרשת משפטים להא דכתיב אם שכיר הוא, והשוה לדבריו משם מהר"ש פרימו, שם פרשת קדושים.

וכתב ר' צבי אלימלך מדינוב בספרו "בני יששכר", מאמרי חודש סיון – מאמר ח' (מגילת רות) ס"ו (מהדורת ירושלים תשכ"ב דף ק"ז) משם שו"ת פרי עץ חיים "שהנשים – המסייעות לבעליהן הת"ח – נוטלות מחצית שכר הנוגע לת"ח, ואעפ"כ אין הקב"ה מגרע שכר הת"ח רק הוא נוטל שכרו משלם, ולהנשים נותן הש"י מחצית שכר משלו. ונ"ל דהדבר מוכרח הוא, כיון דהשכר הוא רוחני, וקיי"ל אינו נעתק ממקום רק מתרבה כידוע, והנה השכר המתוקן לת"ח הוא במקום המיועד לו, והנה מחוייב ליתן מחציתו לשאר הקרובה אליו המנדדת שינה מעיניה, והנה נותן ואינו חסר והוא כמדליק מנר לנר והראשון אינו חסר. וכן נ"ל בנידון זבולון ויששכר וכיוצא בהם, שהמסייע לת"ח לבצע את מעשיהו נוטל מחצית שכרו, והת"ח אינו חסר כלום". (והאריך בדבר, עיי"ש, וראה עוד בספר "דברי תורה" לר' חיים אלעזר ממונקאטש, מהדורא ב' קי"ב-ג', ובנוגע לנשים – גם "פחד יצחק-שבועות" מאמר כ"ב-ד').

והנה ז"ע – אדר, שנת ישתד"ל באורייתא לפ"ק – י"ל ספר "יששכר וזבולון" מהרב אפרים זלמן שטרנבוך, שדן בגדרי הלכות אלה, ועיי"ש בייחוד פרק ד' סי' א'-ב', ועמי הערות רבות על דבריו, ואין כאן מקומן. שוב יצא עתה ספר "שמח זבולון", ועיי"ש פ"ט ואכמ"ל.

ור' עוד תשו' הגר"ע יוסף שליט"א הנדפסת בס' לסלאו; ותשו' הגר"מ פיינשטיין זצ"ל (מוריה תשמ"ג) ותשו' הגרי"י וייס שליט"א בס' "כל הכתוב לחיים". עו"ר בשו"ת "שאלת חמדת צבי" ח"ג סי' מ"ג וח"ד סי' מ', ובספר "הליכות והנהגות ממרן בעל הקהילות יעקב" (תשמ"ו) עמ' ע"א.

[ומכאן הערה לחוסר הבנתו של ש"י עגנון בנדון, כפי שהדבר בא לידי ביטוי בסיפורו "יששכר וזבולון" – ר' "כל סיפוריו של שמואל יוסף עגנון" כרך שני: "אלו ואלו", מהדור' שוקן תש"ך עמ' ש"י-שי"א].

נספח ד'

יש שגרס דרך התהוות אגדה זו בדבר יששכר – הת"ח היושב ועוסק בלימוד תורה – וזבולון – אחיו העשיר העוסק במסחר ומפרנסו – כנובעים ממניעים כלכליים אישיים-צרים של חכמי ישראל אשר היו מצויים במצוקה כלכלית קשה, ככל הנראה משום המדיניות הכלכלית-פיסקאלית הרומית בפרובינציות המזרח במרוצת המאה השלישית בתקופת האנארכיה הצבאית שהביאה לעומס מיסים וליטורגיות והקטינה התמיכה והסיוע לת"ח, ולפיכך נזקקו לזירוז והמרצת העם ו"יצרו" ו"פיתחו" האגדה.

להלן אינני אלא מצטט ממאמרו של פרופ' משה בר – "יששכר וזבולון – לשאלת קיומם הכלכלי של אמוראי א"י", שנתון בר אילן כרך ו', תשכ"ח, עמ' 167 – 180: "יש בדרשה האמורה משום רמז לאותו חוג החכמים שבו נידון ענין זה... ואכן יש לנו עדויות מכוונות שבאותו הזמן ובאותו חוג עצמו של תלמידי חכמים בטבריה היו דורשים וחוזרים ודורשים בענין יששכר וזבולון ... הדגשה זו מעידה מכח עצמה שנאמרה ע"י ר' חייא בר אבא בדרשותיו ברבים, כדי לעודד ולהרבות תמיכה בתלמידי חכמים. ודבר זה ניכר גם בכל הדרשות שהבאנו משמו למעלה. שכן בכולן חוזר ר' חייא בר אבא ומטעים את גודל השכר הצפוי לאלה התומכים בלומדי תורה. ר' חייא בר אבא חש על בשרו את הדוחק שבו היו חיים חכמים עניים. הוא ארגן מגביות בארץ ומחוצא לה ובהזדמנות כאלה היה מחדש בדרשותיו מוטיבים שונים על ערכה דתי הגדול ושכרה של התמיכה בתלמוד תורה לעניים ... על רקע המציאות הכלכלית-החברתית, ולאור האידיאל הלימודי האמור, שהיה שורר בחוג מסוים של חכמים בטבריה, אנו מבינים מדוע ר' יוחנן ותבירו ריש לקיש ותלמידיו ר' אלעזר ור' חייא בר אבא ור' לוי פונים וחוזרים ופונים לבעלי בתים בבתי הכנסת לשם בקשת סיוע כלכלי, בדרכים שונות, ובקשת תמיכה בתלמידי חכמים שתורתם אומנותם ... זהו הזמן, המקום והחוג של החכמים שבו נתגבשה סופית האגדה על הסיוע הכלכלי של זבולון, הסוחר העשיר, ליששכר הלמדן ... ר' חייא בר אבא ור' אלעזר ועמם עוד תלמידים, עלו מבבל לטבריה. ופשוט הוא שתלמידים-עולים אלה היו נתקלים בקשיים כלכליים חמורים יותר, כדרך כלל, מעמיתיהם ילידי הארץ". והסיכום: "ר' חייא בר אבא הפך את זבולון למפרנסו של יששכר הלמדן!"

ממילא גם תתבאר היטב שאלת סתירות המדרשים בנוגע ליששכר הלמדן או החקלאי; והתשובה תחלק בין דורשי הדרשות. אלה המצויים במצוקה כלכלית יצרו דרשה אודות יששכר-למדן וזבולון המפרנסו, ואילו אלה שלא היו מצויים במצוקה כלכלית לא נזקקו להמצאה זו, והשאירו יששכר-החקלאי על מכוננו. (ור' גם מ"ש מירקין בפירושו למד"ר, ח"ג עמ' 131: "כל הדרושים הללו מטרתם העיקרית לעודד את התמיכה בישיבות ובלומדי התורה").

ואנו לא כן עמנו, וחלילה לא עשו חכמינו תורתם פלסתר. האירועים הסביבתיים אינם יוצרים דרשות אלא רק מביאים אותם לידי ביטוי והבעה פומבית. ובנדוננו, ידיעתם והבנתם של חז"ל אופיים ודרכם של שני השבטים, יששכר וזבולון, איפשרה להם משך הזמן להיזקק לדרשות אלה בעקבות ובהתחשב בתנאי המציאות. ומשום המורכבות שהיתה בשבט יששכר, וגווני השותפות עם זבולון – שהתבארו לעיל – יכלו

חז"ל להביע גם דרשות אלה וגם דרשות אלה. בשעה שהמרצת הציבור לתמיכת לומדי תורה היתה צו השעה – נזקקו חז"ל לדרשת השותפות הרוחנית; ובשעות אחרות – ובמקומות אחרים – הביאו לביטוי גוון השותפות המסחרית. ואולם הצד השווה לשתיהן הוא האמת העובדתית המסתתרת אחריהן – אמת אותה הביעו חז"ל ולא יצרוה.